

SOCIOLINGVISTIČKI POGLED NA HRVATSKU AUTOHTONU MANJINU U GRADIŠĆU/ BURGENLANDU

Topić, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:161211>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

**SOCIOLINGVISTIČKI POGLED
NA HRVATSKU AUTOHTONU MANJINU
U GRADIŠĆU/BURGENLANDU**

DIPLOMSKI RAD

MARIO TOPIĆ

Split, 2024.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost / Filozofija

DIPLOMSKI RAD

SOCIOLINGVISTIČKI POGLED
NA HRVATSKU AUTOHTONU MANJINU
U GRADIŠĆU/BURGENLANDU

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Jagoda Granić

Student:

Mario Topić

Split, 2024.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. MANJINE – JEZICI – IDENTITETI	2
2.1. Jezične manjine	2
2.2. O identitetu u kontekstu društveno-humanističkih znanosti	4
2.2.1. <i>O odnosu osobnog i kolektivnog identiteta</i>	6
2.2.2. <i>O (ne)razdvoivosti etničkog/nacionalnog i jezičnog identiteta</i>	7
2.3. Osobitosti dvojezičnog obrazovanja	9
2.4. Izvori prava nacionalnih i jezičnih manjina	12
3. POVIJESNI PRIKAZ GRADIŠĆANSKIH HRVATA	15
3.1. Tko su gradišćanski Hrvati?	15
3.2. Uzroci iseljavanja i brojnost iseljenih	16
3.3. Naseljavanje na novom tlu	18
3.3.1. <i>Vrijeme i okolnosti naseljavanja</i>	18
3.3.2. <i>Područje naseljavanja i oblici nastambi</i>	19
3.3.3. <i>Društvene i gospodarske okolnosti naseljavanja</i>	24
3.3.4. <i>Promjena broja stanovnika</i>	24
3.4. Integracija i asimilacija	26
3.5. Uloga religioznosti u očuvanju identiteta	28
3.6. Uloga školstva u očuvanju identiteta	32
3.6.1. <i>Značajke školstva od naseljavanja do kraja 19. stoljeća</i>	32
3.6.2. <i>Značajke školstva do 20. stoljeća</i>	34
3.7. Gradišćanski Hrvati u 21. stoljeću	37
4. JEZIK GRADIŠĆANSKIH HRVATA	39
4.1. Književni jezik	39
4.1.1. <i>Promjene od početaka do 1836.</i>	39
4.1.2. <i>Promjene od 1836. do kraja 20. stoljeća</i>	41
4.2. Govori	46
4.2.1. <i>Fonetika i fonologija</i>	48
4.2.2. <i>Morfologija i tvorba riječi</i>	51
4.2.3. <i>Sintaksa</i>	53
4.2.4. <i>Leksik</i>	54
4.3. (Trans)formacija jezičnog identiteta	55
5. KULTURA I NAKLADNIŠTVO GRADIŠĆANSKIH HRVATA	57
5.1. Kulturno osvješćivanje	57
5.2. Nakladništvo	60
6. ZAKLJUČAK	62
<i>Sažetak</i>	64
<i>Summary</i>	65
<i>Literatura</i>	66

1. UVOD

Suvremeno društvo i politika veliku pozornost pridaju problemu migracija i njihova upravljanja, posebice na tlu Europe. Iako je u 21. stoljeću pitanje migracija posebno aktualno s obzirom na mogućnosti njihova provođenja i reguliranja, migracije su postojale oduvijek, bez obzira na to je li riječ o privremenim ili stalnim promjenama životnog područja. Kad je riječ o hrvatskom iseljeništvu, najznačajnije je bilo 15. stoljeće, kada su Hrvati iseljavali kako bi se spasili od osmanlijske zauzimanja tadašnjeg hrvatskog teritorija. Jedan broj Hrvata iselio je u prekomorske zemlje, a drugi je ostao u Europi i, između ostalih područja, naselio se na teritorij tadašnjeg Gradišća/Burgenlanda.

Ovim radom nastoji se sociolingvistički opisati upravo gradišćanske Hrvate – jednu od najpoznatijih hrvatskih autohtonih manjina. Rad je osmišljen kao prikaz najvažnijih odrednica koje neku manjinu razlikuju od većine ili od drugih manjina, a u ovom slučaju izdvajaju se povijest, jezik i kultura.

S obzirom na to da ti elementi participiraju u apstraktnom pojmu *identitet*, prvi dio rada usmjeren je na teorijska razrješenja koja su nužna pri istraživanju neke manjine. Osim definiranja pojmova *manjina* i *identitet*, nužno je razumjeti model obrazovanja manjina, ali i njihov pravni status kako bi se spriječila diskriminacija i poticala integracija. Povijesni prikaz kronološki prikazuje okolnosti u kojima su Hrvati iseljavali te sve okolnosti koje su ih pratile u njihovu naseljavanju na novo tlo.

Ovdje se na poseban način upućuje na razumijevanje važnosti religijskog i jezičnog identiteta u očuvanju kolektivnog identiteta jedne manjine. Lingvistički dio rada bavi se gradišćanskohrvatskim književnim jezikom i gradišćanskohrvatskim govorima. Budući da su neizbježni aloglotski utjecaji, tako se prikazuju promjene i strani utjecaji koji su vremenom mijenjali gradišćanskohrvatski književni jezik. S tim je u vezi i bogata dijalektološka karta gradišćanskog područja. Uz navedene skupine govora, prikazuju se fonetsko-fonološke, morfološke, tvorbene, sintaktičke i leksičke osobitosti govora, posebice onog najzastupljenijeg.

Budući da je i kulturni identitet jedan od identiteta koji svatko posjeduje, posljednji dio rada bavi se kulturom gradišćanskih Hrvata koji kulturnu osviještenost pokazuju na više načina. U vezu s kulturnim osvješćivanjem dovodi se i jezična osviještenost koja, u povijesti izdavačke djelatnosti, pokazuju želju gradišćanskohrvatske manjine za očuvanjem svojeg identiteta.

2. MANJINE – JEZICI – IDENTITETI

2.1. Jezične manjine

Koncept *manjina* još uvijek se tumači na različite načine i stalno se redefinira pa je vjerojatno to razlog zašto neki u tome pronalaze opravdanje za nerješavanje manjinskog pitanja u svojim sredinama. Prema Škiljanu (2002: 207), manjina je svaka konstitutivno manja zajednica čiji su članovi u određenom društvu diskriminirani na osnovi nekog svojeg stvarnog ili zamišljenog svojstva te ovu diskriminaciju većina provodi intencionalno, a manjina je zapaža kao diskriminaciju, ili je zadovoljen bar jedan od tih dvaju uvjeta.

Grbić (1994: 12-13) vidi problem u nepostojanju „općeprihvaćene definicije pojma manjina“, no činjenica je da „[s]vaku zajednicu, bilo većinsku ili manjinsku, određuju njezini markeri (jezik, kultura, etnicitet, religija, rasa, ideologija) te svijest njezinih članova o pripadnosti toj zajednici ali i svijest okoline koja ih identificira kao članove te zajednice“ (Granić 2015: 145).

Premda je evidentna činjenica da su većina i manjina u komplementarnom odnosu i premda ne bi trebalo biti nikakvih neslaganja u poimanju sadržaja pojma manjina, to je bio, a i još je, problem u dokumentima europske jezične politike u kontekstu zaštite manjinskih prava.

(Granić 2015: 144)

Pojmovnim odvajanjem moguće je razlikovati imigrantske manjinske zajednice i zajednice koje duže vrijeme žive na prostoru na kojem su i sada, ali iz raznih razloga (sada) pripadaju manjinama. Ono što je ključno jest da manjinska zajednica živi u državi u kojoj je druga zajednica (uključujući drugu kulturu, religiju ili jezik) dominantna. U kontekstu društvenog razvoja, znanstvenici smatraju da su manjine najčešće marginalizirane zajednice na širem području, zato bi se dominantna zajednica trebala zalagati za toleranciju i različitost, čime će omogućiti djelovanje manjinama u korist društvenog pluralizma.

Knezović (2018: 482) smatra da se manjine određuju na dva načina. Prvi bi način bio radikalno određivanje manjine kao zajednice koja „stoljećima postoji na nekom području“ te je sačuvala svoje posebnosti u odnosu prema većinskoj zajednici, dok se drugim načinom manjina određuje kao „svaka skupina koja posjeduje neka posebna obilježja“. Tako se, prema drugom načinu, u manjine ubrajaju i pripadnici pop-kulture i navijačke skupine. Kakogod određivali manjinu, pitanje je trebaju li manjine imati neka posebna prava. Ako jedino na pojedinca gledamo kao

nositelja prava, manjine bi bile zajednice koje izražavaju individualne potrebe pojedinaca, članova te zajednice, a kako su interesi pojedinaca nestabilni, ne bismo mogli govoriti ni o pravima manjina kao o nečemu postojanom.

Da bismo razriješili definiranje pojma *manjina*, trebalo bi početi od činjenice da je moguće biti manjina samo u odnosu prema većini, što znači da je ovaj odnos najprije kvantitativan. Druga je važna karakteristika manjine njezina diskriminiranost. Uobičajena je situacija kad većina svjesno diskriminira manjinu i manjina posjeduje svijest o tome, dok je manje vjerojatno da većina ne posjeduje svijest o svojoj dominaciji nad manjinom. U krajnjem slučaju, kad ni jedna od ovih dviju skupina ne posjeduje svijest o svojoj poziciji, ne bismo mogli govoriti o većini i manjini (Škiljan 2002: 208).

Slijedom promišljanja o manjinama općenito, Škiljan (2002: 208-209) jezičnu manjinu definira kao „manjinsku skupinu koja je diskriminirana na osnovi svoje pripadnosti određenoj jezičnoj zajednici“. Iako, se na prvi pogled to ne očekuje, i unutar većine može postojati manjina. Članovi većinske skupine simbolički se s njom identificiraju na razini standardnog jezika, a istovremeno mogu pripadati i nekoj od dijalektalnih zajednica kad se koriste dijalektalnim idiomima i tako postaju manjina u odnosu prema zajednici govornika standarda. Usto, Škiljan (2002: 220) ističe da govornici manjinskih jezika moraju biti diskriminirani jer se nalaze na teritoriju koji pripada nekom većinskom jeziku pa će govornik manjinskog jezika, u određenim situacijama, biti prisiljen koristiti jezik većine. Time govornik manjinskog jezika potiskuje svoj jezični identitet.

Prema Škiljanu (2002: 217-218), jezične manjine mogu se razlikovati s obzirom na tri podjele. Prvom podjelom razlikuju se autohtone od neautohtonih jezičnih manjina. Za prve je karakteristično da su izvorno i trajno vezane uz tlo, odnosno uz državni teritorij na kojem se nalaze, dok autohtone manjine čine migrantske zajednice koje privremeno borave u novoj državi. Drugom podjelom razlikuju se kompaktne manjinske jezične zajednice, koje u pravilu lakše postižu jezična prava, u odnosu na nekompaktne manjinske zajednice čiji su pripadnici disperzirani. Trećom podjelom razlikuju se manjinske jezične zajednice za koje postoji država-nacija u kojoj je njihov idiom nacionalni jezik, od onih za koje takva država ne postoji (apatridi). Bilo da se radi o autohtonim ili neautohtonim manjinskim jezičnim zajednicama, Banjavčić i Erdeljac (2009: 28) smatraju da manjinske jezične zajednice stupaju u kontakt s većinskom jezičnom zajednicom na različite načine, a odnosi na gospodarskoj, političkoj i kulturnoj osnovi imaju direktan utjecaj na cjelokupnu jezičnu sliku.

2.2. O identitetu u kontekstu društveno-humanističkih znanosti

Identitet znači „istovjetnost, podudaranje, izjednačavanje, potpunu jednakost, priznanje da netko ili nešto jest, ono čime se prikazuje skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest“ (Grbić 1994: 23 prema Klaić 1988). U konstrukciji identiteta isprepleteni su čimbenici religijskog, rasnog, etničkog i sličnih karaktera. Prema Radenović (2006), identitet je sadržan u odgovorima na pitanja: „tko sam ja, odakle sam, kome pripadam, kuda idem“. Grbić (1994: 23) identitet shvaća kao posljedicu „čina poistovjećivanja“ u skupu odlika koje pojedinca povezuju s određenom sredinom i na taj ga način obilježavaju. Također, Grbić (1994) prema Epstein (1983) smatra da je identitet trajan proces koji se događa na svjesnoj i nesvjesnoj razini u cijelom životu i, prema Fromm (1984), tvrdi da postoji osjećaj identiteta u pripadnosti zajednici.

Petrović (2006: 211) zastupa stajalište da promišljanje identiteta treba započeti u filozofskom kontekstu jer je zapadna filozofska tradicija utjecala na pojmovne okvire identiteta koje i danas u znanosti koristimo. Identitet je proizašao iz logike i značio je „istovjetnost stvari i bića u sveopćoj mijeni“, a označavao je trajno svojstvo koje je neko biće/stvar činilo upravo tim bićem/tom stvari.

Prema Gvozdanović (2010: 40), stvaranje i održanje identiteta uvijek pretpostavlja granicu, u smislu razgraničenja vrijednosti koje su u identitetu od onih koje su izvan njega. Identitet ne postoji zauvijek u istim granicama niti je prirodno determiniran, nego je konstrukt. Tako ga se određuje u zapadnoj literaturi, s ciljem percepcije identiteta kao rezultata duhovne aktivnosti. Promatrajući identitet kao skup vrijednosti, uočava se manja podložnost promjenama jer služi kao okvir samoidentifikacije određene grupe.

Nešto drukčijim riječima o identitetu i granicama govori Granić (2007: 195-196), postavljajući pitanje „gdje prestaje bilo koji identitet i postaje neki drugi“, s tim da granicu, u značenju linije koja dijeli jedno od drugog, smatra mjerom identiteta. Identitetu kao dinamičnoj kategoriji potrebna je mjera da bi spasio samog sebe, a ne spriječio nastanak novih identiteta. Također, Granić (2007) ističe da se identitet ne gubi toleriranjem drugog identiteta, odnosno da novi identitet nije negacija postojećeg identiteta.

Hall (2001: 219) upozorava da se, suprotno obliku u kojem ih najčešće prizivaju, identiteti konstruiraju u razlikama, a ne izvan njih. Odnosno, identiteti se konstruiraju samo u odnosu s „drugim“, u odnosu prema onome što nije.

Da je pitanje identiteta kompleksno, smatra i de Benoist (2014). Prvo što uočava jest da se identitet nikad ne može svest na jedan vid života jer je bit identiteta višedimenzionalna, a ne jednodimenzionalna. Svatko od nas ima identitet koji obuhvaća dijelove koji su naslijeđeni i dijelove koje sami biramo. Radi se o čitavom nizu identiteta, primjerice, to su nacionalni, jezični, politički, kulturni, rodni, profesionalni i drugi identiteti. Načelno, svaka osoba sebe definira tako što se poziva na jedan od identiteta koji, prema vlastitom mišljenju, smatra najvažnijim. De Benoist (2014) ističe dvije zablude kad se govori o identitetu. Prva je zabluda da naš identitet ovisi samo o nama samima. Nedvojbeno je da identitet daje smisao životu, ali ga pojedinac ne može oblikovati isključivo samostalno, odnosno, identitet ne postoji sam po sebi. Ljudi su usmjereni jedni na druge pa zajednica ili grupa uvijek dodjeljuje pojedincu dio identiteta. Usto, svaki je identitet dijaloške naravi, što znači da je i „onaj drugi“ dio našeg identiteta jer nam omogućuje da ostvarimo sebe. Slično smatra i Kalanj (2010: 119), opisujući identitet kao trajnu i određujuću formu individualne i društvene egzistencije pa je upravo identitet ono što daje smisao pojedincima ili grupama. Druga je zabluda, prema de Benoistu (2014), u shvaćanju identiteta kao nečeg nepokretnog i nepromjenjivog. Iako je identitet supstancija, nije statična, nego dinamična stvarnost. Identitet nije nešto što se ne smije mijenjati, već nam omogućuje da se mijenjamo, a da opet ostanemo mi. Također, de Benoist (2014) smatra da je pitanje identiteta tipično moderno pitanje. Gledajući u prošlost, u tradicionalne zajednice, uočava kako nije bilo potrebe za dodatnim pojašnjavanjem identiteta. Identitet je bio nešto samorazumljivo i očigledno. Nasuprot tomu, pod utjecajem ideologija i političkih pritisaka, pitanje o identitetu postavlja se tek kada je identitet pojedinca ili zajednice ugrožen. Danas je najveća prijetnja kolektivnim identitetima „sveopća globalna homogenizacija“ kojoj je cilj eliminirati ljudske različitosti. To podrazumijeva uništavanje narodnih kultura i različitih načina života zajednica.

Kalanj (2010: 118-220) smatra da je identitet, kao prazna riječ ili pojmovni konstrukt više štetan nego koristan jer se njegovu sadržaju mogu dodati najrazličitija konkretna određenja. Osim toga, identitet smatra manipulativnim konceptom za kojim svatko može posegnuti kad mu manjkaju argumenti za obranu vlastitog interesa. Kao konceptualnu tvorbu, identitet možemo apsolutizirati, ali i relativizirati jer njegovo značenje ovisi o povijesnim i društvenim okolnostima.

2.2.1. O odnosu osobnog i kolektivnog identiteta

Tomaić (2016: 116) smatra da je potrebno razlikovati dvije temeljne skupine identiteta: individualni ili osobni i kolektivni te navodi, prema Mucchielli (1986), psiho-socijalne referencije koje određuju osobni identitet: dob, spol, zanimanje, obveze, status, društvene uloge i slično.

Radenović (2006) prema Stojković (1999) ističe mogućnost cjelovitog određenja osobnih i kolektivnih identiteta. Identitet treba promatrati kao da je neovisan o volji pojedinca ili grupe, kao identificirajući i razlikovni faktor i kao promjenjivi faktor te kroz relativnost u odnosu na kontekst ili prema drugim identitetima.

Altaras Penda (2005: 58) osobni identitet smatra preduvjetom ostvarenja bilo kakve socijalne uloge. Petrović (2006: 213) ističe da je obitelj prvi i najvažniji korak u izgradnji osobnih identiteta jer se u obitelji provodi prva socijalizacija. Riječ je o sferi intimnih odnosa kojoj pripadaju i odnos pojedinca prema samome sebi, osobnom identitetu i osobnoj prošlosti. Od mnoštva osobnih identiteta, Petrović (2006) izdvaja rodni, profesionalni i vjerski identitet. Navedeni su identiteti karakteristični jer, ovisno o situaciji u društvu, prelaze iz privatne sfere u javnu sferu, i obrnuto.

Sociološki gledano, svi su kolektivni identiteti izgrađeni. Temelj je kolektivnog identiteta osjećaj zajedništva koji se može temeljiti na različitim osnovama (Tomaić 2016: 116-117). Blažević i sur. (2007: 52) smatraju da se osobni i društveni identiteti nalaze na suprotnim stranama kontinuuma te da nisu jednostavno razlučivi i ovise o kontekstima. Treba razlikovati djelovanje slobodnog pojedinca i njegovo ponašanje u grupi, a prijelaz s individualnog identiteta na kolektivni identitet za posljedicu ima interpersonalnu interakciju.

Kad piše o konstituiranju identiteta, Petrović (2006: 213-215) navodi sfere ljudskih odnosa: privatnih, ekonomskih, političkih i kulturnih odnosa. Već je spomenuto da je obitelj dominantan socijalni sklop u privatnoj sferi odnosa. Ekonomska sfera tiče se privatnog i javnog područja. Usprkos globalizaciji i novom načinu čovjekova života u modernom vremenu, ekonomska sfera ne podrazumijeva samo materijalne interese već i potrebe za identifikacijom i pripadanjem zajednici. Sfera političkih odnosa trebala bi se ticati samo javnog područja djelovanja. Za tu je sferu važno istaknuti političku moć. Moć i vlast predstavljaju okvir za postizanje reda i mira, a najvažniji oblik političkog uređenja danas jest moderna država. Petrović (2006: 213-215) sferu kulture naziva „carstvom znakova“ kojim upravlja sustav

znakova – jezik. No, „jezici često postaju eksponenti različitih identitetskih politika kojima jedne uključuju, a druge isključuju iz netom stvorenih, zbiljskih zajednica“ (Granić 2022: 521). Znakovi su posrednici u svim oblicima interakcije s drugima, pomoću njih komuniciramo, prenosimo znanja i iskustva, kodificiramo društvene i pravne norme i slično. Sfere kulture tiču se jezika, društvenih normi i običaja, mnijenja, znanja, religije, mitologije, zajedničkog sjećanja i povijesti (*ibid.*).

2.2.2. O (ne)razdvojjivosti etničkog/nacionalnog i jezičnog identiteta

Mićanović (2004: 96-97) prema Katičiću (1992) objašnjava na koji se način utvrđuje jezični identitet, a s tim u vezu donosi tri vida jezičnih identiteta: tipološki, genetski i vrijednosni. Tipološki identitet utvrđuje se na temelju inherentnih jezičnih svojstava, genetski po mjestu koje jezik zauzima u rodoslovnom stablu te vrijednosni koji se vezuje uz stavove koje govornici imaju prema jeziku (prema Bugarskom 1997). Ako su navedeni identiteti usklađeni, radi se o jedinstvenom identitetu, a kad su suprotstavljeni, različito se klasificiraju. Tošović i Wonisch (2012: 654) smatraju da takav model nije prikladan za tumačenje razlika između bliskih jezika (primjerice, hrvatskog, bošnjačkog i srpskog) jer se u tom slučaju diferenciranje provodi na strukturnoj i funkcionalnoj razini.

Bugarski (2010: 21) jezični identitet svrstava među druge komponente identiteta, kao što su etnička, nacionalna, kulturna i druge. Jezik je još od 18. stoljeća zauzima počasno mjesto u formiranju narodnog duha pa je otad popularno vjerovanje u „sveto trojstvo jezika, nacije i države“. Iako jezik jest važno identitetsko obilježje, nije uvijek i u svakom slučaju najvažnije. Jezik je dinamičan fenomen i moguće je da vremenom netko svoj prvi jezik zamijeni nekim drugim jezikom pa tako višejezičnost osporava tezu o jeziku kao obaveznom temelju identiteta (Bugarski 2010: 21). Usto, jezik kao važna komponenta nacionalnog identiteta, može postati objektom ideologizacije i politizacije. „Nacionalni identitet [...] generira sâma nacija kao simbolička zajednica i on je od velike važnosti u simboličkom prostoru, ne nužno i u komunikacijskom jer komunikacija može biti uspješna i bez nacionalnog faktora“ (Granić 2014: 34). No „indikativno je da se, kad se govori o nacionalnom identitetu, zaboravljaju regionalni (i lokalni) identiteti čiji geografski i jezični prostor nadilazi državne granice“ (Granić 2017: 94).

Jezik omogućuje pripadnicima zajednice da se izraze u okvirima te zajednice, ali potiče i pojedinačnu svijest o identitetu. Budući da je jezik važan dio kulture, Pranjčović (2007: 489) smatra da je kulturni identitet nezamisliv bez jezičnog identiteta. Jezik je proizvod kulture, ali i njezin uvjet.

U kontekstu jezičnog identiteta od posebne je važnosti istaknuti materinski jezik. Materinski jezik odnosi se na prvi jezik koji čovjek, još kao dijete, usvaja u povezanosti s majkom ili drugom bliskom osobom. Iz tog razloga ime koje ovaj jezik nosi ne treba shvaćati doslovno (Jelaska 2005: 24-25).

Etnos se smatrao prirodnom, inherentnom značajkom svakog naroda temeljem njihova zajedničkog duha i krvi (Supek 1989). Ranija etnološka praksa doživljavala je etnicitet kao prirodnu kategoriju, a temelj identifikacije bila je religija ili, kod elite, kozmopolitski stil života. Usto, često se spominju i ostali elementi zajedništva – zajednički životni prostor, politička vlast i zajednička kultura. Takav su osjećaj pripadnosti nekom narodu etnolozi nazivali etnicitetom (Grbić 1994: 25).

Kasnija istraživanja etniciteta, u kojima je veliki utjecaj imao Frederik Barth, pokazala su da faktori etničkog identiteta nisu nešto apsolutno, jednom dano zauvijek, niti da je etnička grupa nepromjenjiva zajednica. Etnicitet se počinje doživljavati kao proces na koji utječu društvene interakcije. Kultura se smatrala sredstvom komunikacije (slično jeziku) i nije presudna u odvajanju jedne grupe od druge (Grbić 1994: 26-27). Važno je istaknuti da usprkos radikalizaciji etničkog identiteta unutarnjom dinamikom, gubljenje pojedinih dijelova kulture ne znači gubitak izvornog etničkog identiteta (Grbić 1994: 29).

Brozović (1998: 171) uspoređuje odnos jezika i etniciteta s odnosom dviju nepoznanica jer i na jezik i na etnicitet gleda kao neodređene pojmovne kategorije. Grbić (1994: 32) smatra da veza između jezika i etniciteta ima dugu tradiciju jer se jezična autentičnost doživljavala kao dio etničke autentičnosti. Međutim, ova je povezanost relativna i povijesno promjenjiva.

Da je veza između jezika i etniciteta/nacionalnosti jaka, pokazuju ideje o jeziku kao o domovini. Postojao je čvrst stav da je zajednički jezik neophodan u stvaranju nacije. Jedan nacionalni jezik postao je preduvjetom modernizacije. Bez obzira na to koji je jezik bio izabran, taj jezik postao je općerazumljiv i primjenjiv u svim jezičnim diskursima (Grbić 2004: 237-238). Izborom jednog nacionalnog jezika, započeo je proces destrukcije ostalih jezika, a taj se proces posebno očituje u 20. stoljeću (Grbić 2004: 238).

Moguće je utvrditi tri osnovna odnosa između etničkih zajednica i jezika kojima se oni služe. Prva je situacija u kojoj se jedna etnička zajednica odlučuje isključivo za jedan jezik u unutargrupnoj komunikaciji, a to je uvijek materinski jezik. U stvarnosti je dobro potvrđena i situacija u kojoj se nekoliko etničkih grupa odluči za jedan jezik, primjerice njemački jezik koji se upotrebljava u svakodnevnoj komunikaciji u nekoliko europskih država. Treća je moguća situacija da jedna etnička zajednica odabere nekoliko jezika što dovodi do nastanka oblika poliglotskih i plurilingvalnih društava (Banjavčić i Erdeljac 2009: 23). U suvremenom svijetu moguće je za svaki od tih odnosa jezika i etniciteta naći nekoliko primjera, što u konačnici dokazuje složenu i višestruko motiviranu ulogu jezika u etničkim zajednicama (*ibid.*).

Unatoč postojanju veze među dvama opisanim entitetima, uloga jezika kao sredstva pomoću kojeg se zajednice integriraju i diferenciraju jest relativna. Istraživanja su pokazala da se etničke i jezične granice ne moraju uvijek podudarati. Tako jezik nije i ne mora biti trajno obilježje neke (primjerice, etničke) zajednice (Grbić 2004: 238).

Sukladno tezi Anthonyja Smitha o promjenjivim i nepromjenjivim atributima koji su „u posjedu“ neke etnokulturne zajednice (Smith 1998: 47), postoje određene povijesne situacije (npr. migracije, etnodemografska neravnoteža unutar ograničenog zemljopisnog prostora, geografska ekspanzija, gospodarska neravnoteža, itd.) kad zajednica napušta svoj jezik („etnički materinji jezik“ ili „tradicionalni jezik kulture“ kako ga je imenovao J. Fishman (1978: 22)), čime dakle napušta jedan element iz svog kulturnog repertoara i zamjenjuje ga ekim drugim, ali pritom ne gubi ni etnički/nacionalni niti kulturni identitet (nešto što sama smatra svojim „izvornim, prvobitnim identitetom“). (Grbić 2004: 238)

Ipak, identifikacijska funkcija jezika većini je govornika najvažnija funkcija jezika, a što je veći broj razlikovnih obilježja, prepoznavanje je lakše i brže. Tako pomoću jezika često možemo odgovoriti na sljedeća pitanja: „kome govornik pripada, kojoj naciji, etnicitetu, društvenoj grupi, socijalnom sloju; kojeg je spola i koje dobi, odakle je (zemlja, pokrajina, grad, selo)“ (Granić 2007: 198).

2.3. Osobitosti dvojezičnog obrazovanja

Hamers i Blanc (2000: 6) prema Websterovu rječniku (1961) dvojezičnost definiraju kao „posjedovanje ili korištenje dvaju jezika, posebno ako se govori tečno, karakteristično za izvornog govornika“. Drukčijim riječima Leonard Bloomfield definira dvojezičnost kao

„kontrolu nad dvama ili više jezika koja je slična izvornoj“ (Skutnabb-Kangas 1981: 82). Dvojezičnost možemo smatrati karakteristikom pojedinca, a većina je definicija usmjerena na pojedinca, ili pojavom u društvu. Kako Haugen navodi, dvojezičnost počinje „na mjestu gdje govornik jednog jezika može proizvesti potpune i smislene izraze na drugom jeziku“ (Skutnabb-Kangas 1981: 82).

Dvojezičnost se u nekom vremenu često povezivala s negativnim pojavama u društvu, kao što su siromaštvo i nemoć. Obično su manjine bile prisiljene biti dvojezične jer su imale slab društveni položaj (Skutnabb-Kangas 1981: 67). U tim je okolnostima dvojezičnost bila smatrana ograničavajućim faktorom, bila je nešto od čega se bježi ako osoba teží boljem društvenom položaju.

Dvojezičnost je uvijek asimetrična, razvija se u nekim drugim okolnostima, kad manjina mora naučiti većinski jezik da bi uopće mogla komunicirati s većinom, ali i zbog prestiža, dok većina zna samo svoj jezik i on joj je dostatan. U tom slučaju dva su paralelna procesa: promicanje jednojezičnosti privilegiranih i dvo/više/jezičnosti (bilingvizma i multilingvizma) stigmatiziranih (kao što je bilo u antičkoj Grčkoj) koji, opredijelivši se stjecajem okolnosti za većinski jezik, u novoj generaciji najčešće promiču samo jedan – službeni većinski jezik.

(Granić 2013: 36)

Na negativne stavove koji kritiziraju dvojezičnost nailazimo krajem 19. i u 20. stoljeću. Takvi su stavovi obično bili inspirirani idejom jedne nacije i jednog jezika, što znači da je velik utjecaj imala ideologija. Dvojezični su pojedinci bili stigmatizirani kao nepouzdana i moralno inferiorni (*ibid.*).

Ipak, takvo je stajalište, na početku ere nadvladalo doživljavanje dvojezičnosti kao nečeg prirodnog i poželjnog. U prilog tomu idu slučajevi kad osvajački narod uči jezik osvojenog naroda.

Dvojezičnost je nekad bila sasvim uobičajena, čak i među buržoazijom (*ibid.*). U suvremenom društvu normalno je da pojedinci govore više jezika, ovisno o komunikacijskoj situaciji. S druge strane, neprilagođenim osobama smatraju se jednojezične osobe jer nemaju sposobnost komunicirati s govornicima drugih jezika s kojima imaju redovit kontakt (Wardhaugh 2006: 88).

Budući da jezične manjine obično imaju ograničena jezična prava korištenja materinskog jezika, djeca iz manjinskih zajednica pod snažnim su pritiskom da postanu dvojezična. Uz

„društveni“ pritisak ili pritisak okoline, postoji obiteljski pritisak kojim roditelji u manjinskoj zajednici svoju djecu žele usmjeriti dvojezičnosti kako bi se mogli bolje obrazovati ili imati veću materijalnu korist. Iako većina roditelja želi da njihova djeca dobro poznaju materinski jezik, postoje iznimke jer neki roditelji iz ideoloških ili drugih razloga žele distancu od vlastite grupe, odnosno teže prikrivanju vlastitog identiteta pa ne usmjeravaju svoju djecu prema materinskom jeziku (Skutnabb-Kangas 1981: 78).

Angloamerička definicija dvojezičnog obrazovanja podrazumijeva dva nastavna jezika. Pritom se ne misli na jezik kao nastavni predmet, već na jezik kao sredstvo poučavanja školskih predmeta (Skutnabb-Kangas 1981: 121). Postoji nekoliko tipologija dvojezičnog obrazovanja, a neki su od predstavnika W. Mackey i J. Fishman. Mackey svoju tipologiju objašnjava pomoću nekoliko dimenzija: 1. razlikuje učenike iz jednojezičnih i dvojezičnih okolina (obitelji); 2. objašnjava stavke dvojezičnog obrazovanja (referira se na kurikulum), kao što su: medij poučavanja, obrazac razvoja, smjer, distribucija jezika; 3. referira se na jezični karakter neposredne okoline (u usporedbi sa širom okolinom). Ovdje se pod neposrednom okolinom misli na dom i školu, a pod širim okolinom na regiju i državu (Skutnabb-Kangas 1981: 121-122).

Fishmanova je tipologija nešto naprednija, a posebno je prikladna za različite modele obrazovanja manjina u Americi. Fishman razlikuje tri tipa dvojezičnog obrazovanja: 1. prijelazna dvojezičnost – manjinski jezik koristi se samo prvih nekoliko godina školovanja kako bi se djeca prilagodila školskom životu i usvojila znanja iz različitih predmeta, a zatim bi se razvijale vještine korištenja većinskog jezika koji bi postao jezikom nastave; 2. monoliterarna dvojezičnost podrazumijeva razvoj jezičnih kompetencija u oba jezika, ali ne omogućava djeci razvoj vještina čitanja i pisanja na materinskom jeziku, već samo na većinskom jeziku (djelomični dvojezični tip osigurava djetetu učenje čitanja i pisanja obaju jezika, ali se samo nekoliko predmeta poučava na materinskom jeziku); 3. potpuna dvojezičnost podrazumijeva poticanje djece na razvoj jezičnih kompetencija u oba jezika, u svim domenama i bez diglosije – općenito se oba jezika koriste kao nastavni jezici, čime status manjinskog jezika nimalo nije upitan (Skutnabb-Kangas 1981: 123-124).

2.4. Izvori prava nacionalnih i jezičnih manjina

Jedno od ključnih manjinskih prava jest pravo na upotrebu vlastitog jezika u privatnoj, javnoj i službenoj komunikaciji. To se pravo garantira različitim međunarodnim i nacionalnim pravnim aktima. Njihov je cilj zaštita manjinskog jezika, ali téžē i da pripadnici manjine poznaju službeni jezik države u kojoj se nalaze kako bi se što bolje integrirali u društvu. Usto, ciljevi su: tolerancija, ravnopravnost i jezični pluralizam (Raduški 2021: 746).

Kad govorimo o međunarodnopravnim dokumentima jezičnih i nacionalnih manjina, pravo na upotrebu manjinskog jezika „propisano je ograničenim brojem odredbi sadržanih u instrumentima zaštite ljudskih prava Ujedinjenih naroda“ (Petričušić 2013: 23). Neki su od važnijih pravnih dokumenata *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Deklaracija Ujedinjenih naroda. Pakt* člankom 27. određuje da pripadnicima manjina ne smije biti uskraćeno pravo korištenja vlastitog jezika u zajednici s drugim članovima svoje grupe. *Deklaracija* člankom 2. stavak 1. utvrđuje nacionalnim manjinama pravo na upotrebu vlastitog jezika u privatnom i javnom životu slobodno i bez diskriminacije (Petričušić 2013: 23-24).

Izvori prava na ravnopravnu upotrebu jezika nacionalnih manjina Vijeća Europe jesu *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina* i *Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima*.

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Europe iz 1998. godine pravno je obvezujući izvor međunarodnog prava koji sadrži najiscrpniji katalog prava pripadnika nacionalnih manjina.⁷² Stranke Okvirne konvencije ratifikacijom preuzimaju obvezu promicati potpunu i djelotvornu jednakost pripadnika manjina u svim područjima gospodarskoga, društvenoga, političkoga i kulturnog života te osigurati uvjete koji će pripadnicima nacionalnih manjina omogućiti da izraze, očuvaju i razvijaju vlastitu kulturu i identitet.

(Petričušić 2013: 25)

Termin „okvirna“ pokazuje da principi *Konvencije* nisu direktno primjenjivi jer je na državi izbor da ih zakonski usvoje ili ne usvoje (Raduški 2021: 747). *Konvencija*, za razliku od *Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima* pokazuje fleksibilnost jer ne daje definiciju jezične manjine kako bi države mogle same odrediti opseg osoba na koje će se *Konvencija* primjenjivati. Ipak, taj vid slobode ne treba shvaćati kao neograničenu slobodu. Države su dužne poštivati načela međunarodnog prava i osvijestiti činjenicu o postojanju različitih vrsta manjina. Države koje su potpisale *Konvenciju* obvezne su podnositi izvještaj Savjetodavnom odboru svakih pet godina (Crnić-Grotić 2019: 58-59). Jedan je od glavnih zahtjeva *Konvencije* da država koja ju je potpisala jamči nacionalnim manjinama jednakost

pred zakonom i jednaku pravnu zaštitu, uz suzbijanje diskriminacije zbog pripadnosti nacionalnoj manjini (Petričušić 2013: 25). “Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima jest međunarodnopravni instrument manjinske zaštite usvojen u okrilju Vijeća Europe 1992. godine s ciljem zaštite i promidžbe tradicionalnih regionalnih i manjinskih jezika u zemljama članicama.” (Petričušić 2013: 31)

Taj međunarodni ugovor stupio je na snagu 1998. godine, a nalaže državama strankama poticanje i jamčenje upotrebe manjinskog jezika u svim sferama života. Ugovor je specifičan jer manjinske i regionalne jezike smatra kulturnim blagom Europe (Crnić-Grotić 2019: 53). *Povelja* definira manjinski jezik kao „jezik koji tradicionalno upotrebljavaju na dijelu teritorija države stanovnici države stranke čiji je broj manji od većine stanovnika i različit je od službenog jezika te države” (Crnić- Grotić 2019: 54).

Strukturu *Povelje* čine uvodno i zaključno poglavlje proceduralnog karaktera te dva normativna dijela, II. i III., koja definiraju obvezu država pristupnica (Bugarski 2016: 12). U II. dijelu navode se opći principi i ciljevi koji podrazumijevaju priznavanje regionalnih i manjinskih jezika, sprečavanje diskriminacije i uspostavljanje tolerancije, podučavanje, proučavanje i slično. Ovaj dio vrijedi za sve države i u njima sve tradicionalno zastupljene jezike. S druge strane, III. dio konkretizira opća načela u praktičnim mjerama koje su prilagođene posebnostima pojedinih država i jezika. Te posebnosti odnose se na obrazovanje, sudsku praksu, administraciju i javne službe, sredstva javnog informiranja, kulturne aktivnosti, ekonomski i društveni život (Bugarski 2016: 13).

Povelja sadrži dvostruki mehanizam nadgledanja provedbe. Države potpisnice podnose redovita izvješća o primjeni *Povelje*, a Odbor stručnjaka za *Povelju* donosi svoje mišljenje (Petričušić 2013: 32).

Unatoč tomu što je *Povelja* dobro osmišljena, u primjeni su se vremenom pojavili razni teorijski, metodološki i praktični problemi. Neki su problemi vezani uz sociolingvističke situacije u pojedinim zemljama. Tako su neki jezici većinski i službeni u jednoj zemlji, a manjinski u drugoj, obično susjednoj zemlji. Moguće je i da je jedan jezik manjinski u više zemalja ili samo u jednoj zemlji (Bugarski 2016: 18). Problemi izviru i iz određenih nejasnoća i nedorečenosti u tekstu *Povelje*. Primjerice, u prvom je članku *Povelje* definiran manjinski jezik koji, prema definiciji, ne podrazumijeva dijalekt. Problem su i nepostojanje čvrstih i općevažećih znanstvenih kriterija za razlikovanje jezika i dijalekta pa nastaje prostor za različito tumačenje članka (Bugarski 2016: 19). Također, iskustvo je pokazalo zloupotrebu

slobode u izboru jezika i mjera koje će se primjenjivati. Neke su se države minimalistički opredijelile za primjenu lakših obveza koje će održavati postojeće stanje ili ga čak pogoršati. Neke obveze, primjerice u školstvu, podrazumijevaju standardiziran oblik jezika, a u njegovu odsustvu, obveze se teško mogu garantirati (Bugarski 2016: 20-21). Primjena *Povelje* može naići na teškoće u slučaju svojtanja neke manjine u jednoj državi od strane vlasti susjedne države, iza čega se krije promocija državne ideologije, a ne briga za dijasporu (Bugarski 2016: 30).

Raduški (2018: 747) navodi da cilj *Povelje* nije zaštita jezičnih manjina, nego zaštita jezika, a slično navodi i Bugarski (2016: 12).

Gledajući ukupna dostignuća *Povelje*, Bugarski (2016: 31) smatra da je njezin učinak prilično pozitivan. *Povelja* je pridonijela porastu opće svijesti o bogatom jezičnom naslijeđu Europe nasuprot tradicionalnoj ideologiji jednojezične nacionalne države. U skladu s tim, autor predlaže minimalan europski jezični program kojim će svaki pojedinac obogaćivati svoju osobnost i svoju okolinu otvaranjem prema drugima i drukčijima, a svoju ideju izražava ovim preporukama:

1. *Poštivati svoj jezik i u njemu izraženu kulturu.*
2. *Ne vezivati svoj identitet isključivo za materinski jezik i etničko podrijetlo.*
3. *Od malih nogu pa dalje kroz život učiti i druge jezike među kojima i bar jedan internacionalnog raspona.*
4. *Uvažavati govornike drugih jezika, uključujući i manjinske.*
5. *Suprotstavljati se negativnim stereotipima i predrasudama o dijalektima vlastitog jezika i drugim jezicima, kao i o njihovim govornicima.*
6. *Razvijati pozitivne stavove o višejezičnosti i multikulturalnosti, koji su prirodno stanje većeg dijela čovječanstva i izvor bogatstva, a ne prijetnja vlastitom identitetu.*
7. *Prihvatiti Europu, njezinu raznolikost i njezine vrijednosti kao proširenu jezičnu, kulturnu i duhovnu domovinu.*

(Bugarski 2016: 36-37)

3. POVIJESNI PRIKAZ GRADIŠĆANSKIH HRVATA

3.1. Tko su gradišćanski Hrvati?

Gradišćanski Hrvati pripadnici su hrvatske nacionalne manjine, a žive u austrijskoj pokrajini Gradišće (Burgenland). „U širem smislu naziv obuhvaća i Hrvate u područjima Mađarske i južne Slovačke, donjoaustrijske i moravske Hrvate [...] Naziv Gradišće nastaje kao prijevod imena austrijske pokrajine Burgenland, a predložio ga je Mate Meršić Miloradić.“¹ Riječ je o autohtonoj manjini, što znači da su Hrvati izvorno i trajno vezani uz teritorij Gradišća (Škiljan 2002: 217). Ta manjina u Republici Austriji ima međunarodno-pravno priznat status autohtone manjine, čime ostvaruje individualna i kolektivna manjinska prava (Perić Kaselj i Škiljan 2018: 549). Hrvati su u Gradišće došli između 1530. i 1584. godine kad je cijela Europa strahovala od osmanlijskih prodora.² Do 1918. je bila u određenoj mjeri prisutna intragrupna povezanost, kao i s matičnom zemljom. Međutim, umjetno stvorena granica poslije Prvog svjetskog rata podijelila je gradišćanske Hrvate u dvije države. Taj je čin manjinu oslabio u njihovu prirodnom zajedništvu. Unatoč tomu, gradišćanski Hrvati uspjeli su prebroditi izazove vremena zahvaljujući svom duhovnom, kulturnom, jezičnom i narodnom entitetu (Šimundža 1987: 77).

U očuvanju identiteta toj je manjini od velikog značaja bila vjera. Požrtvovni svećenici, ali i pučki učitelji čuvali su jezik, širili kulturu i poticali na očuvanje narodne svijesti. Lingvistička slika posebno je zanimljiva zbog postojanja triju narječja i triju govora koje su gradišćanski Hrvati očuvali, što pokazuje da su veze s matičnom zemljom jače nego što na prvi pogled izgleda (*ibid.*). Gradišćanskohrvatski jezik službeno je priznat kao zasebna varijanta hrvatskog jezika.³ Važna je bila 1955. godina kad su Hrvati u Gradišću postali subjektom međunarodnog prava te su im Austrijskim državnim ugovorom zajamčena manjinska prava.⁴ Gradišćanskohrvatska manjina privlačila je i istraživače književnosti, kulture i folklor. Najznačajnije je usmeno književno izražavanje u pjesmama, pripovijetkama i kratkim pričama. Njegovanje tradicijske kulture vidljivo je u različitim običajima, većim dijelom vezanim uz

¹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gradiscanski-hrvati>

² <https://minorityrights.org/communities/croats-of-burgenland/>

³ <https://minorityrights.org/communities/croats-of-burgenland/>

⁴ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gradiscanski-hrvati>

kršćanske blagdane. Narodna nošnja prestala se upotrebljavati u razdoblju Prvog svjetskog rata, ali ostali su stari hrvatski nazivi za pojedine dijelove.⁵

Postoji pet glavnih skupina Hrvata na području Gradišća:

1. Haci⁶
2. Poljanci
3. Dolinci
4. Vlahi
5. Štoji (Brabec 1973: 67).

3.2. Uzroci iseljavanja i brojnost iseljenih

Osmanlijski prodori predstavljaju vodeći uzrok iseljavanju Hrvata u 15. stoljeću pa su seobe Hrvata najznačajnije u razdoblju od druge polovice 15. stoljeća do 1606. godine (Valentić 1977: 95). Kako su sačuvani urbari pokazali, nakon osmanlijskih prodora mnoga su vlastelinstva u Hrvatskoj bila opustošena, a nekad velika vlastelinstva na kraju 16. stoljeća ostala su gotovo bez podložnika (Vranješ-Šoljan 2005: 13).

Dijasporu hrvatskog naroda geografski možemo pratiti u tri osnovna pravca: „južni pravac preko Jadranskog mora, zapadni južnom padinom Velebita i Risnjaka“ te treći „sjeverni pravac preko rijeka Drave i Mure“, otkuda se Hrvati raspršuju po Zapadnoj Ugarskoj, Austriji i Slovačkoj (Valentić 1990: 45-46). Najintenzivniji je bio sjeverni pravac koji je Hrvate vodio prema srednjoj Europi (Valentić 1977: 96).

Migracije Hrvata u 16. stoljeću mogu se podijeliti na unutarnje i vanjske. Unutarnjim migracijama stanovništvo se preseljavalo unutar hrvatskih zemalja. Hrvati su napuštali nestabilnije krajeve i odlazili u sigurnije i zaštićenije, kao što je, primjerice bila Istra koja nije bila toliko izložena osmanlijskoj opasnosti. Veliku važnost za gospodarski i društveni razvoj dijelova Slavonije imale su unutarnje migracije. U drugoj polovici 15. stoljeća počela je selidba

⁵ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gradiscanski-hrvati>

⁶ Negdje se spominju i kao Hati.

plemstva i ostalog stanovništva na sjeveroistok (Adamček 1995: 13). Posljedica je selidbe velik broj pustih selišta, primjerice, u okolici Krapine i Trakošćana i vremenski je podudarna s velikim osmanlijskim provalama u Slavoniju počevši s 1469. godinom (Adamček 1995: 14). Važno je istaknuti da se u 16. stoljeću pogoršao položaj seljaka u onim dijelovima Hrvatske koji nisu iseljeni. „Zbog utjecaja revolucije cijena i konjunktura poljoprivrednih proizvoda na tržištu feudalna su gospoda potisnula iz trgovine seljake i sama počela trgovati tim proizvodima“ (Adamček 1995: 16), a slično navodi i Breu (1995: 45). U vezi s tim, poticaj iseljavanju bila je glad stanovništva. U Hrvatskoj je zabilježena velika glad 1569. godine, a izvori navode kako su se mnoge seljačke obitelji morale hraniti lišćem i korom drveta kako bi preživjele. Oni koji su bili u prilici napustiti zemlju, to su i učinili. Masovno iseljavanje Hrvata između 1627. i 1630. ponovo je izazvala glad (Adamček 1995: 16-17). Nažalost, nisu svi Hrvati uspjeli pobjeći pred Turcima. Općepoznati su zločini koje su Turci počinili nad Hrvatima početkom novog vijeka. Njihova je vojna taktika osvajanja uključivala „sistemske pustošenje odabranog teritorija“. Posebno treba podsjetiti na odvođenje stanovništva u tursko roblje, što je bio u potpunosti nasilan oblik raseljavanja naroda, a s ovim su Turci započeli još u 15. stoljeću (Adamček 1995: 17). Da je riječ o jednoj od najgorih pojava za vrijeme turskih napada, slaže se i Vranješ-Šoljan (2005: 16). Jedan primjer nasilnog raseljavanja dogodio se kad je Sulejman, razočaran neuspjelim pohodom na Beč, po povratku odveo mnogo zarobljenih seljaka iz Podravine, okolice Križevaca i Požeške kotline (Adamček 1995: 17).

Poticaj iseljavanju hrvatskog stanovništva bio je zakon donesen 1538. godine o ukinuću zabrane iseljavanja seljačkih podanika. Cilj je tog zakona bilo lakše i snažnije iseljavanje hrvatskih podanika (Tobler 1995: 33).

O broju iseljenih Hrvata u spomenutom razdoblju doznajemo od više istraživača. Tako Mate Ujević navodi da se u 16. stoljeću iselilo 60 000 Hrvata a, s druge strane, Adolf Mohl taj broj povećava na 100 000 iseljenih koji su naselili 180 sela (Valentić 1977: 99).

3.3. Naseljavanje na novom tlu

3.3.1. Vrijeme i okolnosti naseljavanja

Kvetoslava Kučerova masovno je naseljavanje Hrvata u zapadnu Ugarsku periodizirala u tri razdoblja:

- *od početka 16. stoljeća do 30-ih godina započinje njihovo naseljavanje;*
- *od 30-ih do 70-ih godina Hrvati masovno naseljavaju;*
- *krajem 16. i u prvoj polovici 17. stoljeća naseljavaju se još manje skupine Vlaha.*
(Adamček 1995: 23)

Vranješ-Šoljan (2005: 13) navodi da je naseljavanje Hrvata na zapadnougarskom području započelo poslije Krbavske bitke, a svakako prije 1515. godine, kad se u Željeznom već nalaze seljaci s hrvatskim prezimenima.

Pokazalo se da naseljavanje Hrvata u Ugarsku nije uvijek bilo sinkronizirano s njihovim napuštanjem zavičaja. Ponekad su se Hrvati kraće ili duže zadržavali na vlastelinstvima u zemlji prije naseljavanja u novu domovinu (Adamček 1995: 23).

U vremenu naseljavanja Hrvata na novom tlu veliku ulogu imali su zemaljski vladari, bez obzira na to jesu li to oni s teritorija s kojeg se stanovništvo iseljavalo ili oni na čiji su se teritorij iseljenici naseljavali. Prije donošenja mjera u pogledu migracija, zadatak zemaljskih vladara bio je uzeti u obzir posljedice naseljavanja koje su se odrazile na političkom, vojnom i privrednom planu. Car i kralj Ferdinand I. olakšao je nizom administrativnih mjera iseljavanje hrvatskog podaničkog stanovništva s okupiranih hrvatskih područja (Tobler 1995: 31). Primjer je hrvatski plemić Michael Butschitz koji je dobio dozvolu za naseljavanje u Donjoj Austriji, zajedno s članovima svog kućanstva i podanicima (Tobler 1995: 33). Spomenuti dokument ujedno je najstariji dokument koji potvrđuje preseljavanje u Austriju, a datira iz 1524. godine (Vranješ-Šoljan 2005: 23). Još je jedna olakotna okolnost naseljavanja bila oslobađanje od državnih poreza i podavanja na određeno vrijeme kako bi se iseljenicima olakšala izgradnja kuća i naselja te kako bi se stabilizirali u gospodarskom smislu (Tobler 1995: 33).

Unatoč poticajnim okolnostima za naseljavanje, postoje slučajevi u kojima su zemaljski vladari morali intervenirati protiv naseljavanja. Otprilike 150 izbjeglih obitelji pojavilo se nakon pada

Sigeta 1566. godine u graničnom području Austrije i Ugarske. Iako nije bilo riječ o hrvatskim izbjeglicama, njihov primjer dobro prikazuje problem naseljavanja (Tobler 1995: 33). Vlada je morao onemogućiti naseljavanje ako uvjeti naseljavanja i gospodarske prilike kraja nisu bili pogodni (Tobler 1995: 36). Na nekoliko načina pokušalo se zbrinuti izbjeglice. Jedan pokušaj bio je 1568. godine, da se izbjeglice smjeste u Donjoj Austriji. Međutim, politička vlast bila je protiv jer „time nastaju štetne i zabrinjavajuće opasnosti“ (Tobler 1995: 37). Drugi pokušaj bio je smještanje izbjeglica u Gornjoj Austriji, ali austrijska vlada odbila je prijedlog „zbog očekivanog otpora staleža te pokrajine“ (*ibid.*).

Iz tih je primjera razvidno da su politički momenti imali utjecaj na naseljavanje, a sve je kulminiralo 1571. godine kad su staleži caru uputili primjedbe. Upozoravali su na „preplavljenje zemlje Hrvatima“ i zahtijevali zabranu svakog daljnjeg doseljavanja Hrvata. Tom se zahtjevu car suprotstavio, smatrajući da su zahtjevi staleža politički nerazumni i djelomično nepravedni. Ipak, car je naposljetku popustio i usuglasio se sa zahtjevima staleža (Tobler1995: 38).

3.3.2. Područje naseljavanja i oblici nastambi

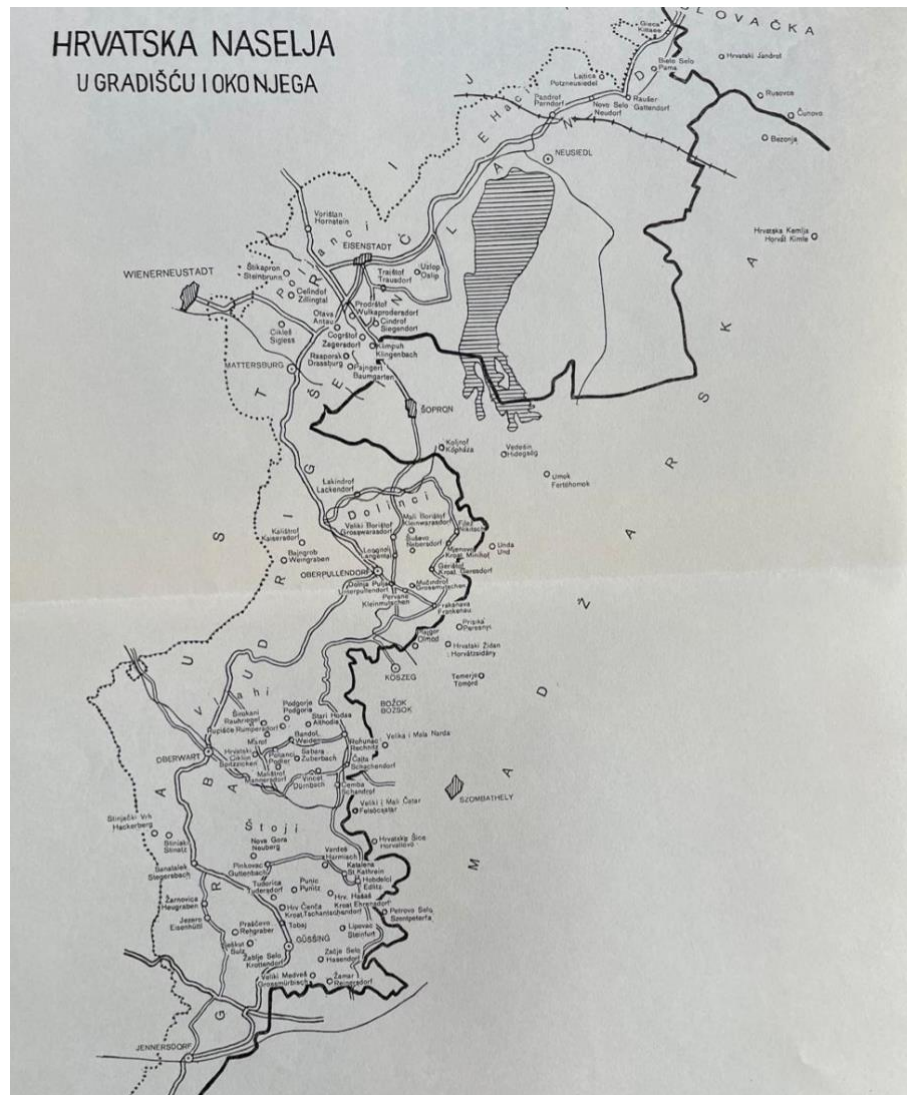
Važno je istaknuti da je prostor koji su u 16. stoljeću Hrvati naselili bio mnogo veći od područja naselja gradišćanskih Hrvata u posljednjim desetljećima.

Prvotno područje naseljavanja sezalo je u Bečkom bazenu do Fische i obuhvaćalo Moravsko polje, donjoaustrijsku Moravsku zavalu, moravsko područje Thaye i jugozapadnu Slovačku s obje strane Malih Karpata. Nekoliko izdanaka moguće je zapaziti još na zapadu, sjeveru i istoku. Kostur ukupnog prostora određen je rubovima i izdancima Alpa i Karpata koji su se u ovom području najjačih tektonskih djelatnosti u mlađem tercijaru povezali izoliranim nizovima planina i lancem brežuljaka. Unutrašnji potez koji nastavlja Centralne Alpe određen je gorjem Leitha i Hainburškim bregovima koji povezanost početka bazena Male Mađarske zavale i njezina predvorja, Bečkog bazena, svode na vrata Bečkog Novog Mjesta, Brucka i Hainburških vrata. Vanjski potez, ortografski manje zatvoren, valja shvatiti kao vezni članak između pješčanokamenih područja Sjevernih Alpa i Zapadnih Karpata gdje krajolik određuju izolirani vapnenci, kakvi su u brdima Leiser i Pavlovskim vrhovima.

(Breu 1995: 43)

Josef Breu (1995) podijelilo je područje na koje su se Hrvati doselili u 16. stoljeću na nekoliko kotara. U području kotara *Jennersdorf* i granične Mađarske, u vlastelinstvu Neuhaus am Klausenbach, nije moguće utvrditi tragove hrvatskih naselja, ali na njih nailazimo u vlastelinstvu Szentgotthard koje se nastavlja sjeverno (Breu 1995: 53). U području kotara *Novi Grad* i granične Mađarske nalaze se tragovi hrvatskog naseljavanja. Hrvati su prepoznati po hrvatskim prezimenima iz ranog 18. stoljeća, što ipak nigdje nije potvrđeno (Breu 1995: 55). Područje kotara Borta i granične Mađarske još je u 16. stoljeću bilo prožeto hrvatskim kolonistima. Mjesto Katalena dokazano je još u 15 stoljeću, a u 16. stoljeću Hrvati su ga ponovno utemeljili (Breu 1995: 61). Također, mjesto Sovice doživjelo je u 16. stoljeću novo utemeljenje hrvatskih kolonista (Breu 1995: 67). Kotar Gornja Pulja u srednjem Gradišću i granična zapadna Mađarska razlikuju se od južnog Gradišća po nepostojanju zaokruženih vlastelinskih područja, a hrvatsko područje naseljavanja razdijeljeno je na vlastelinstva srednje i manje veličine.

Na brdovitom dijelu zapada kotara postoje nova utemeljena, ali u pravilu je riječ o obnovljenim njemačkim i mađarskim mjestima (Breu 1995: 68). Ističe se mjesto Kloštur u kojem je došlo do većinskog hrvatskog naseljavanja jer je čak 67% prezimena bilo hrvatsko (Breu 1995: 70). Gradišće zapadno od Nežiderskog jezera, odnosno kotari Matrštof i Željezno, te granična Mađarska primjer su velikog jezičnog otoka koji nastaje kao rezultat hrvatskog doseljavanja (Slika 1.). Tako je u mnogim mjestima postotak hrvatskog stanovništva visok. U mjestu Orbuch hrvatska prezimena nosilo je 66% stanovništva (Breu 1995: 74). U kotaru Niuzalj, području granične Mađarske i Slovačke južno od Dunava, u 16. stoljeću došlo je do guste prožetosti hrvatskim naseljima a 1659. godine poimence su popisani podanici i pokazala se jaka hrvatska većina (Breu 1995: 78-79). Jednom kad su Hrvati naselili sva navedena područja, rijetko su ih napuštali (Breu 1995: 80).

Slika 1. Prikaz hrvatskih naselja na području Gradišća
(Brabec 1973: 63)

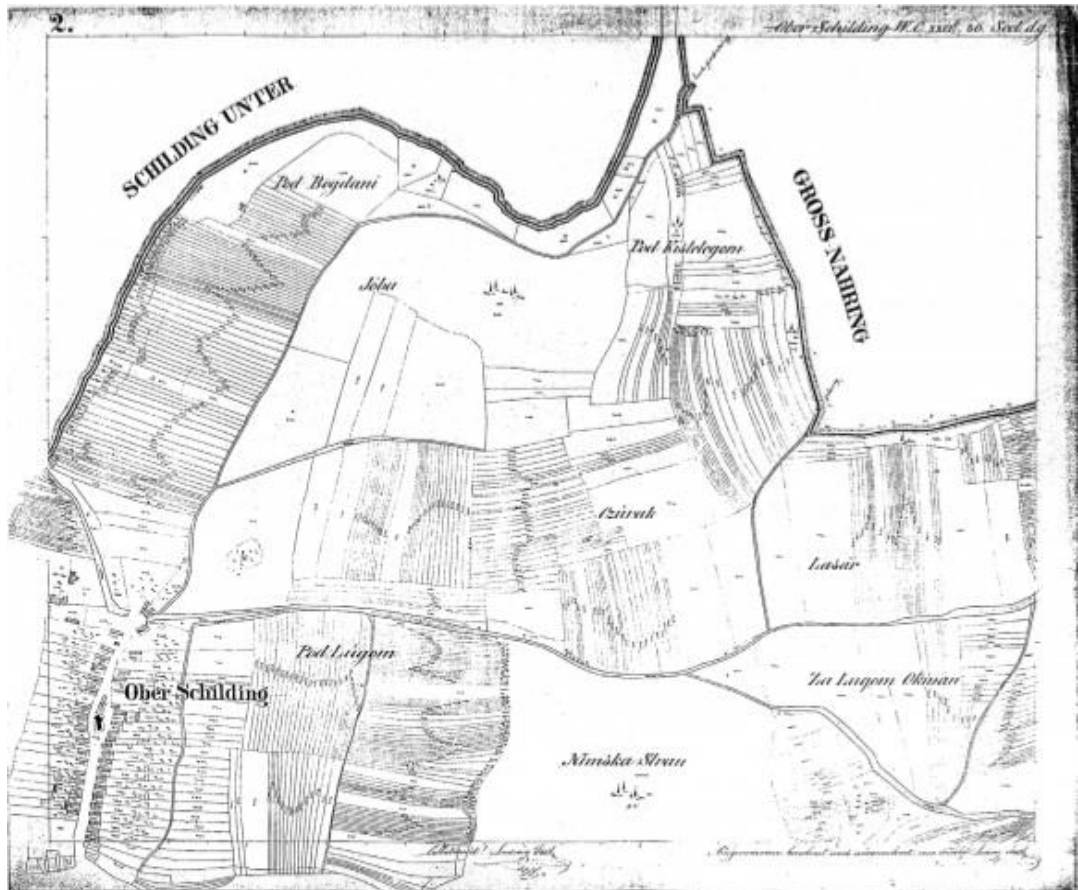
Hrvatska kolonizacija donijela je stabilizaciju i u manjoj mjeri zgušnjavanje mreže naselja novoj domovini (Breu 1995: 49). Naselja se mogu svrstati u dvije skupine: „osnovna naselja“ koja su nastala u razdoblju naseljavanja i „kćerinska naselja“ – novoosnovana ili doseljena (Breu 1995: 50). Kćerinska naselja utvrđena su u južnom Gradišću. Nova utemeljena mjesta u pravilu su od početka bila hrvatska. Od stanovitog su značaja u južnom Gradišću mjesta koja su utemeljena na uređenim nenaseljenim mjestima. „Sigurno je da većina sela što su ih Hrvati ponovno osnovali i ona osnovna doseljena sela u kojima se hrvatski element pojavio u većini ili je ubrzo nakon naseljavanja dosegao većinu, tvori glavnu masu hrvatskih sela u području naseljavanja“ (*ibid.*). Kad je riječ o novoutemeljenim naseljima, uglavnom se ne radi o selima,

već o naseobinskim skupinama manjih jedinica. Postoje i propala hrvatska naselja, a poseban su slučaj tri hrvatska sela južno od Drinovca koja su iseljena nakon Drugog svjetskog rata (Breu 1995: 51).

Pitanje je koliko je doseljavanje u gradišćansko područje u 16. stoljeću unijelo novina u glavne elemente naseobina i cjelokupnog krajolika. S tim su u vezi činjenice o povezanosti doseljenika sa starosjediocima u novoj domovini i o utjecaju vlasnika zemljišta i poreznog sustava. Oblike polja uglavnom su određivali vlasnici zemalja, a oni su morali biti nanovo stvoreni (Breu 1995: 51). U slučaju doseljenih osnovnih naseobina sačuvani su stari oblici iz sela. Pri gradnji kuća doseljenici su preuzeli postojeće oblike krajolika koji su odgovarali prirodnim i povijesnim uvjetima tog prostora. U Donjoj Austriji u 16. stoljeću postojale su hrvatske kućne zadruge (Breu 1995: 52). Seoske kuće u većini sela raspoređene su oko prometnica, a zemljišne čestice najčešće izgledaju kao da su planski određene. Svaka je kuća u pravilu imala okućnicu (Holjevac 2005: 83).

Detaljni katastarski planovi Gradišća pojavljuju se 1852. godine. Na planovima iz 1857. godine prikazuju se strukture naselja te raspored zemljišnih čestica s oznakom poljoprivrednih kultura (Holjevac 2005: 67).

Ovdje je katastarski plan Gornjeg Čatara (Slika 2.), a u opisu je pažnja posvećena seoskoj mikrotoponimiji te njezinoj prepoznatljivosti (Holjevac 2005: 67).

Slika 2. Prikaz katastarskog plana Gornjeg Čatara
(Holjevac 2005: 67)

Prikazan je položaj kuća u tome naselju, grupiranih u pravilnom nizu s obje strane glavne ulice, u to vrijeme seoskog puta. Uz kuće se nalaze i okućnice, a ostale čestice na zemljištu koje je pripadalo selu okupljene su u dijelove koji se pružaju u različitim smjerovima. Urtana je filijalna crkva Sv. Nikole u središtu sela, koja je 1852. poprimila današnji izgled, ali nije upisano njezino ime. Upisan je njemački naziv sela (Ober Schilding). Na seoskom zemljištu uočljivo prevladava hrvatska mikrotoponimija: „Pod Lúgom“, „Nimska Stran“, „Za Lugom Okman“, „Lasar“, „Pod Bogdani“ itd. Navedeni toponimi upućuju na reljefne osobine i izgled pejzaža jer se, primjerice, između područja obuhvaćenih izrazima „Pod Lúgom“ i „Za Lugom Okman“ (lug je ustvari šuma) nalazi šumovit predjel zvan „Nimska Stran“. Sličan predjel uočljiv je i na drugoj strani agera, u području na čijem se rubu susreće naziv „Jóba“. Uz spomenute hrvatske nazive, uočljivi su i neki pohrvaćeni mađarski, npr. „Pod Kistelegom“. S obzirom na prevlast hrvatskih naziva, može se reći da su Hrvati svakako bili većinski stanovnici. Ukupno je Gornji Čatar 1857. imao 383 stanovnika.

(Holjevac 2005: 69-70)

3.3.3. Društvene i gospodarske okolnosti naseljavanja

Uspješnost naseljavanja uvelike je ovisila o društvenom sloju feudalnog društva. Plemstvo se dijelilo na više i niže. Višem plemstvu pripadale su zajednice velikih zemljoposjedničkih obitelji, činovničkih plemstava i plemstava stečenih u vojnoj ili civilnoj službi. Kad se promatra srednje i niže hrvatsko plemstvo, treba uočiti razliku među onim obiteljima koje su već u vrijeme doseljenja pripadale plemstvu i onima koje su plemićki status stekle zaslugama (Tobler 1995: 105). Plemstvo je imalo važnu ulogu u turskim ratovima u 16. i 17. stoljeću. U obrani protiv turske opasnosti vlastelini su imali više funkcija, primjerice, brinuli su se o nabavi potrebne municije i stanja u vojnim formacijama (Tobler 1995: 105-106).

Gospodarske prilike gradišćanskih Hrvata bile su prilično nepovoljne prije 1848. godine (Tobler 1995: 111). Nakon naseljavanja, sljedeći je izazov bio preživljavanje. Hrvatska sela na gradišćanskom području imala su odličnu priliku za trgovanje jer su bila dobro cestovno povezana. U 16. i 17. stoljeću gradišćanski Hrvati uglavnom su se bavili uzgojem žitarica i stočarstvom, a zbog spomenute cestovne povezanosti, višak hrane lako se mogao prodati. Također, od značaja je bila proizvodnja duhana, a prerada je bila u tvornici u Hainburgu (Tobler 1995: 112). Ovčarstvo je pridonosilo velikom godišnjem prihodu. Jedan se dio gradišćanskih Hrvata bavio proizvodnjom vune, a drugi dio proizvodnjom sira (Tobler 1995: 113-114). Nemali dio hrvatskog stanovništva nije se bavio proizvodnjom, već je radio u službi zemaljskih gospodara na poslovima vlastelinskih službenika, sluga i nadničara (Tobler 1995: 114). Zbog povoljnog zemljopisnog položaja mnogi su se bavili vozarskom trgovinom. Poznati su bili furmani iz Velikog Borištofa koji su robu prevozili cestom između Beča i Trsta (Vranješ-Šoljan 2005: 54), što im je bio izvor dobre zarade. Hrvati su u nekim županijama bili glavni prijevoznici poljoprivrednih proizvoda (Vranješ-Šoljan 2005: 55).

3.3.4. Promjena broja stanovnika

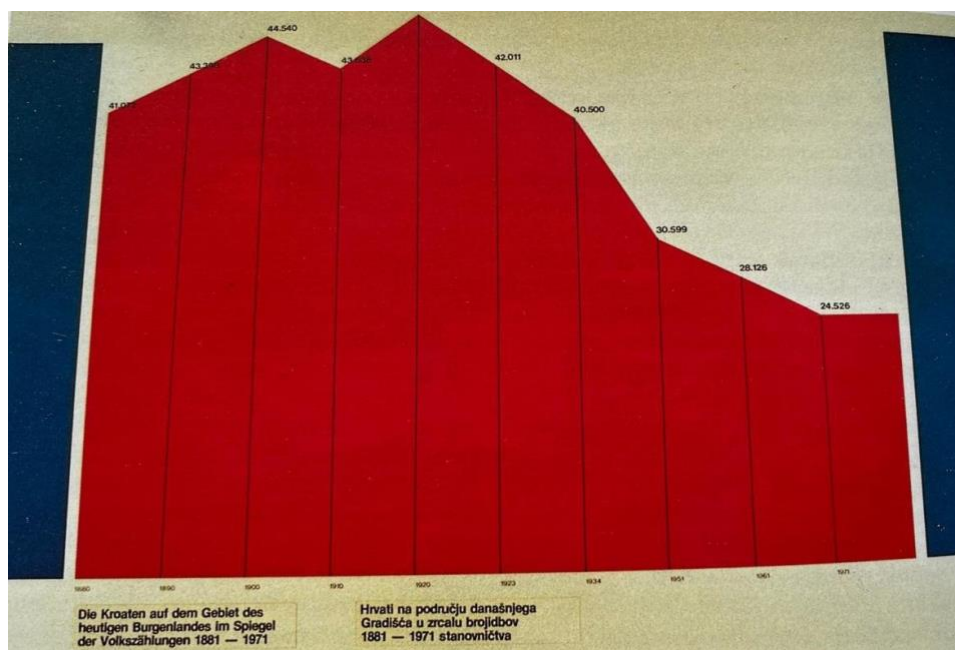
U istraživanju prostornog rasporeda gradišćanskih Hrvata Jelić (1998) je ustanovio smanjenje broja hrvatskih naselja i, što je relevantnije za ovo poglavlje, smanjenje udjela Hrvata u tim naseljima.

Tablica 1. Postotak Hrvata u gradišćanskim mjestima u dvama/trima popisima stanovništva
(Jelić 1998)

Naselje	Postotak Hrvata prema popisu iz 1923.	Postotak Hrvata prema popisu iz 1934. ili 1951.
Praščevo	74,1	0
Šeškut	8,9	1,6 (1934.)
Zajčje Selo	23,9	0 (1951.)
Tobaj	5,1	0,004 (1934.)
Santalek	19,01	1 (1951.)
Jezerane	72,1	27,3 (1951.)
Katalena	57,5	56,1 (1951.)
Vardeš	35,2	49,3 (1934.) 0,01 (1951.)
Gijeca	38,6	31,8 (1934.)

Iz Tablice 1. razvidno je kako se broj Hrvata od prvog popisa stanovništva 1923. godine u najvećem broju slučajeva smanjivao. U nekim su mjestima Hrvati potpuno nestali (primjerice, Praščevo, Zajčje Selo), a u mjestima Gijeca i Katalena zabilježen je nešto manji broj Hrvata u popisu iz 1934. u odnosu na popis iz 1923. godine. Posebno je zanimljiv slučaj s mjestom Verdeš jer je zabilježeno stanovito povećanje broja Hrvata između dvaju popisa, a u sljedećih nepunih 20 godina Hrvata u mjestu više nije bilo.

Breu (1995: 92) donosi podatke o kretanju broja stanovnika na području Gradišća u razdoblju od 1880. do 1971. godine (Slika 3.).

Slika 3. Hrvati na području Gradišća prema popisima stanovništva 1880.-1971.
(Breu 1995: 92)

3.4. Integracija i asimilacija

Kad je riječ o integraciji manjina, posebni problemi proizlaze iz položaja manjinskih grupa kojima dominiraju većinske grupe u političkom, ekonomskom i socijalnom smislu. Tako postoji opasnost da pojedinac željan socijalnog uzdizanja dospije u „asimilacijski usisivač vodećeg sloja dominirajuće nacije“ (Suppan 1983: 6). Nacionalna integracija i asimilacija narodnih grupa spoznaje se samo s obzirom na složene općedruštvene odnose, a ne samo s obzirom na državnu politiku ili zahtjeve manjina (Suppan 1983: 7). Problem nastaje i zbog nenavođenja kriterija (posebno socioekonomskog i komunikacijskog elementa) oblikovanja grupa prilikom definiranja narodne grupe, primjerice, u Austrijskom zakonu o narodnim grupama iz 1976. godine (*ibid.*).

Svaka se narodna grupa u naseljavanju strane zemlje i u stranom narodnom okružju nalazi pod pritiskom asimilacijskih snaga (Breu 1995: 88). Neki su od faktora koji ubrzavaju asimilaciju: fluktuacija dijelova stanovništva (putovanje na radno mjesto izvan mjesta stanovanja), orijentiranost prema tržištu u gradu tuđe nacije, davanje potpore pojedincima koji se socijalno uzdižu. Svi se ti faktori mogu pojačati tako da politički sustav osmisli poticajne mjere, čime bi se skratile faze njihova društvenog razvoja (Suppan 1983: 7).

S druge strane, postoje faktori koji sprečavaju asimilaciju, a to su:

- *geografska zatvorenost naselja*
- *visoki stupanj svjesnog oblikovanja grupe i odgovarajuća gustoća naseljene organizacije*
- *relativna ekonomska neovisnost grupe*
- *mogućnosti socijalnog uspona unutar grupe*
- *mogućnosti političke participacije kao grupe*
- *jednakovrijedna upotreba njenog jezika i kulture na svim razinama komunikacije*
- *učvršćenje vlastitog socijalnog prestiža.* (ibid.)

Prema Ščukanec (2011), posve je prirodno da se „pripadnici etničke manjine sami žele razlikovati od većinske skupine“ te da će njegovanjem kulture, religije i jezika nastojati očuvati vlastiti identitet (Perić Kaselj i Škiljan 2018: 555). Počevši s naseljavanjem na područje Gradišća u 16. i 17. stoljeću, Hrvati su u sljedećim stoljećima živjeli u multijezičnom i multikulturnom zajedništvu s austrijskim Nijemcima, Mađarima i Slovacima (Holjevac 2011: 142). Različit je bio asimilacijski pritisak u različitim područjima u različito vrijeme (Breu 1995: 89). Asimilaciji je pogodovao način naseljavanja, odnosno „ekstremna raspršenost“ i suživot Hrvata s postojećim stanovništvom na tom području koje je govorilo drugim jezikom. Usto je asimilaciji pogodovala slaba jezična veza sa starom domovinom, što se očitovalo na razini leksika gradišćanskih Hrvata koji je sadržavao velik broj njemačkih, mađarskih, čeških ili slovačkih posuđenica ili tuđica (Breu 1995: 88). Hrvatsko školstvo u Gradišću našlo se u neprilici 1877. godine zbog nametanja mađarizacije školstva. Jezično stanje nepovoljnije je bilo u Donjoj Austriji u 18. stoljeću, kad se javila planska germanizacija.

S druge strane, postojale su olakotne okolnosti koje su sprečavale ili slabile asimilacijske procese. Za razliku od Nijemaca koji su se uglavnom priključili reformaciji, za Hrvate je od velikog značaja bilo što su ostali odani Katoličkoj crkvi pa je većina manjinskih općina mogla dobiti župnika koji govori hrvatskim jezikom (Breu 1995: 88-89). Svrha crkvene autonomije bila je osiguranje hrvatskog idioma u crkvenoj domeni, uključujući i škole koje toj domeni pripadaju, čime se onemogućila mađarizacija i germanizacija (Valentić 1977: 100). Kao otpor asimilaciji u 20. stoljeću, pojavile su se 1910. godine *Naše Novine* – prve tjedne novine gradišćanskih Hrvata kojima je cilj bio popularizacija ideje jezične, kulturne i nacionalne integracije (Valentić 1977: 103).

Primijećeno je da struktura naselja ima odlučujuću ulogu u procesu asimiliranja. Velike hrvatske općine u Mađarskoj lako su mogle asimilirati pridošlice jer su, između ostalog, imale vlastitog župnika i školu. Manje hrvatske općine često su morale djecu slati u njemačke škole u susjednim općinama jer su uglavnom spadale u mješovite župe sa središtem izvan mjesta stanovanja (Breu 1995: 90-91).

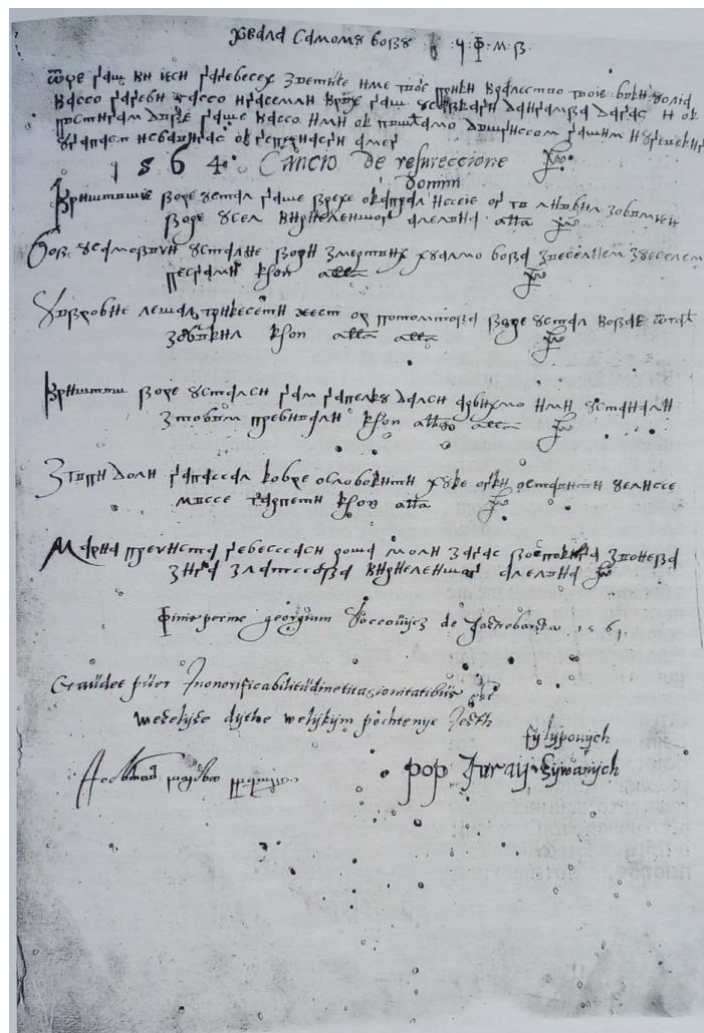
U južnom Gradišću i graničnoj Mađarskoj još je u prvoj polovici 18. stoljeća niz mjesta izgubio hrvatsku većinu, a sredinom 19. stoljeća uslijedio je snažan val jezične asimilacije (Breu 1995: 91). U južnom Gradišću i graničnoj Mađarskoj dogodila se rana asimilacija rubnih mjesta, a hrvatsko stanovništvo koncentriralo se u središnjem području. Prema austrijskom popisu iz 1981. i mađarskom iz 1980., u tim se krajevima nalazio značajan broj Hrvata. Niz mjesta imao je 90% i više hrvatskog stanovništva. Sjeverno Gradišće, granična Mađarska i Slovačka južno od Dunava ističu se po vrlo ranoj asimilaciji hrvatskih naselja, gotovo bez izuzetka. Slično je stanje u jugozapadnoj Slovačkoj, Donjoj Austriji i južnoj Moravskoj, gdje se asimilacija dogodila također vrlo rano, uz iznimke pojedinih hrvatskih općina koje su se održale do prve polovice 18. stoljeća (Breu 1995: 91-94).

Usprkos svim asimilacijskim snagama i konstantnom smanjivanju broja Hrvata na području Gradišća iz stoljeća u stoljeće, ohrabrujuće je da i u 21. stoljeću nije prisutna njihova kolektivna asimilacija. Ipak, ni 21. stoljeće nije oslobođeno asimilacijskih izazova te se kao najveća opasnost javlja amalgamacija – jedan od najopasnijih stupnjeva asimilacije. Ova se opasnost realizira miješanim brakovima. Potomci su takvih brakova „etnički hibridi“ s dvostrukim identitetom koji vrlo rijetko nauče hrvatski jezik kod kuće (Perić Kaselj i Škiljan 2018: 554). Usto, asimilacijski pritisak povećava moderno industrijsko i uslužno društvo, povećana mobilnost te modernizacija svakodnevnog života (Breu 1995: 90).

3.5. Uloga religioznosti u očuvanju identiteta

Gradišćanski Hrvati smatraju se našom najbolje organiziranom nacionalnom etničkom zajednicom izvan Hrvatske, u području crkvenog života (Šimundža 1987: 78). Prema nekim izvorima, primjerice, misalu pronađenom u Klimpuhu (Slika 4.), svećenstvo je u početku obavljalo službu na staroslavenskom jeziku pa ih je njemačka i mađarska vlast progonila. Hrvatskim svećenicima bilo je omogućeno držati bogoslužje u crkvi tek kad su potpisali

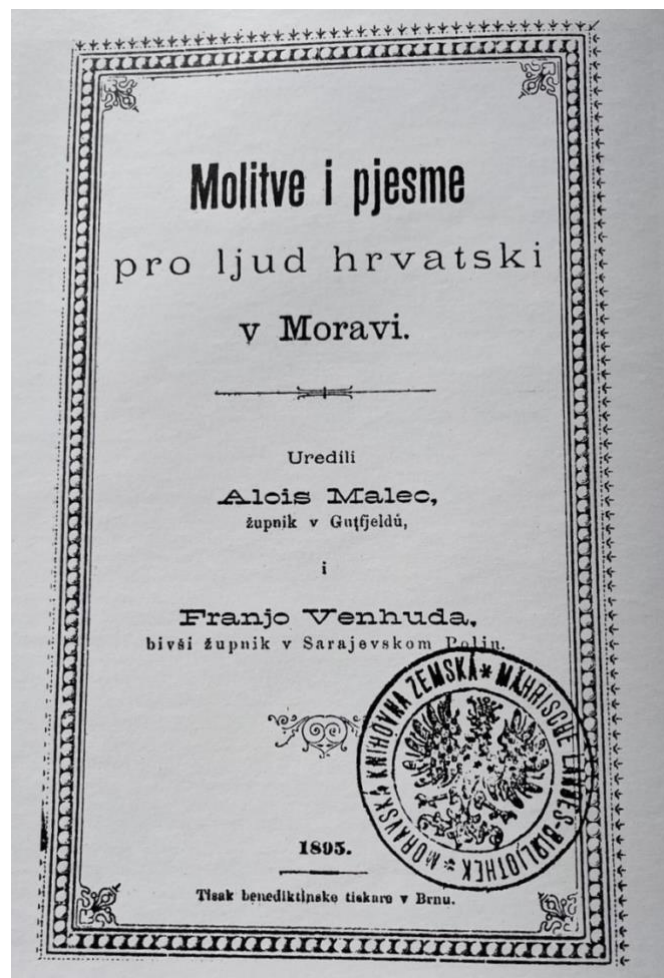
dokument da će bogoslužje biti na latinskom jeziku (Ujević 1934: 69). Kad se pojavio protestantizam, Nijemci su napustili katoličku vjeru, a kad Hrvati to nisu učinili, nastala je borba koja nije završila ni onda kad su Nijemci postali većina u selu. Hrvati su podigli tužbu protiv predikatora, nakon smrti hrvatskog katoličkog svećenika Mikule Goglevića, pa je nakratko u selo pušten drugi katolički svećenik. Kolika ja bila odanost puka katoličkoj vjeri, vidljivo je iz činjenice da je protjerani župnik, kojeg je zemaljski gospodar protjerao i na silu postavio protestantskog predikatora, hodao od kuće do kuće i održavao katoličku vjeru (Ujević 1934: 70).

Slika 4. Najstariji pisani spomenik gradišćanskih Hrvata⁷
(Benčić 1995a: 249)

⁷ Nalazi se u latinskom misalu tiskanom 1501. godine. Na posljednjem listu misala nalaze se tekstovi pisani ćirilicom, glagoljicom i latinicom. Hrvatski pozdrav čitateljima napisan je na glagoljici (Benčić 1995a: 249).

Pri obnovi Katoličke crkve gradišćanski Hrvati bili su joj snažna potpora te su u novoj domovini ostali vjerni svojim slavenskim običajima. U srednjem i južnom Gradišću vjerska obnova počela je nešto kasnije zbog osmanlijskih ratova. Značajniji uspjesi u širenju kršćanstva zabilježeni su 1613. godine nakon dolaska isusovaca u zapadnu Ugarsku. Za južno Gradišće od značaja je bila „missio Nadasdyana“ koja je potakla Hrvate da svoje sinove šalju na studije za svećenička zvanja. U 17. i 18. stoljeću omiljena obrazovna središta Hrvata bila su u Grazu i Beču (Benčić 1995b: 205). Treba reći i da je jedini tiskani primjer molitvenika za Hrvate u Moravskoj tiskan u Brnu 1805. godine (Slika 5.)

Slika 5. Naslovna stranica molitvenika *Molitve i pjesme pro ljud hrvatski v Moravi* (Benčić 1995b: 218)

Barok je u velikoj mjeri obogatio vjerski život gradišćanskih Hrvata. Tako je 1777. godine stvorena sambotelska biskupija, a prvi biskup bio je Janos Szily koji se silno trudio radeći u korist hrvatske narodne grupe izdavajući crkvene pjesme na materinskom jeziku. U sljedećem stoljeću dodatno je unaprijedio vjerski život Hrvata u hodočašćima i školstvu. Neke svećenike

zagrebačke biskupije postavio je u mjestima južnih općina Gradišća (Benčić 1995b: 215). Problematične su bile općine u kojima su otprilike podjednako bile zastupljene dvije narodne grupe, a to se posebno odrazilo na području Donje Austrije. Početkom 18. stoljeća u donjoaustrijskim općinama počinje planirana germanizacija. Iako su se Hrvati žestoko protivili, na kraju 19. stoljeća iščeznuo je hrvatski jezik u liturgiji. Usto, loš učinak uzrokovalo je pomanjkanje hrvatskih svećenika i učitelja (Benčić 1995b: 213).

Po završetku Prvog svjetskog rata, 1919. godine područje zapadne Mađarske potpalo je pod Austriju pa su Hrvatima nastali problemi u pogledu organizacije bogoslužja. Ipak, 1922. godine uspostavljena je apostolska administracija, a za župnika je postavljen Martin Meršić – vodeća osoba gradišćanskih Hrvata. Katolička crkva posebno se angažirala 1933. povodom proslave 400. obljetnice doseljenja Hrvata na područje Gradišća (Benčić 1995b: 223). Taj događaj uspio je ujediniti „politička, kulturna, općesociološka i crkvena strujanja i snage u jedno zajedničko htijenje“ pod motom „Hrvat i katolik svekoliko se izjednačavahu“ (Benčić 1995b: 224).

Također, katolički svećenici dali su velik doprinos po osnivanju *Hrvatskog kulturnog društva* 1928. godine. Tih je godina Ignac Horvat uspostavio prve veze sa starom domovinom. Počevši s 1923. godinom, Katolička crkva izdavala je časopis *Katoličanski ljudski savez* u Gradišću kojim se izvještavalo o izazovima i ukupnom katoličkom životu Hrvata u Gradišću. Religiozne tematike bile su i *Male crkvene i školske novine* koje je od 1931. do 1939. godine izdavala crkva u redakciji Martina Meršića (Benčić 1995b: 224). Osim Ignaca Horvata i Martina Meršića, u promicanju hrvatske pobožne i kulturne riječi sudjelovali su i mnogi drugi svećenici i kulturni djelatnici. Neki su od najistaknutijih: Stefan Horvat, Ferdinand Sinković, Karlo Gregorić, Josip Palković (Šimundža 1987: 78).

Nakon Drugog svjetskog rata velik broj crkvenih objekata bio je oštećen pa je glavni zadatak vjerske djelatnosti bio osiguravanje sigurnog mjesta za održavanje bogoslužja. Godine 1960. papa Ivan XXIII. uzdigao je Gradišće do stupnja vlastite biskupije, a svećenstvo se posebno bavilo odgojem mladeži. U tu je svrhu poslužio i tjednik *Crikveni glasnik Gradišća*, a 1970. godine osnovao se Odbor za liturgijska pitanja te nekoliko radnih odsjeka i kontaktnih odbora pod geslom „Niti kroatizacija niti germanizacija, već katolizacija“ (Benčić 1995b: 228). Također je važno spomenuti uspostavljene odnose s Katoličkom crkvom u Hrvatskoj (Benčić 1995b: 229).

3.6. Uloga školstva u očuvanju identiteta

3.6.1. Značajke školstva od naseljavanja do kraja 19. stoljeća

Valentić (1973: 26) smatra da je školstvo „jedno od osnovnih pitanja u borbi gradišćanskih Hrvata”, a poseban značaj ima jezik bez kojeg nema identiteta ni perspektive narodnom opstanku. Kinda-Berlakovich (2006: 27) navodi da su Hrvati od doba Marije Terezije imali hrvatske škole i knjige te da se, unatoč germanizaciji i mađarizaciji, hrvatski duh održao do 20. stoljeća. Tada nastaju promjene u skladu s političkim i društvenim okolnostima.

Pretpostavlja se da su u vrijeme doseljavanja Hrvata u Gradišće postojale škole samo u većim mjestima, kao što su Željezno, Matrštof, Rušta, Niuzalj i drugi. Budući da se protestantizam nije uspio ukorijeniti među Hrvatima, protestantsko školstvo nije značajno utjecalo na Hrvate. Razlog tomu je veliki trud Katoličke crkve u organiziranju školstva koje će moći konkurirati većinskom protestantskom školstvu (Vranješ-Šoljan 2005: 50). Tako se nakon crkvenog sinoda u Trnavi 1560. godine pojavila naredba da sve župe osnuju škole i namjeste školnika, a nedugo nakon toga spominju se prve hrvatske škole u selima (Tobler i Seedoch 1995: 223). Vranješ-Šoljan (2005: 50) navodi pretpostavke da je cjelokupnu nastavu u školi organizirala Katolička crkva i da su učenici uz vjerska znanja ovladavali vještinama čitanja, pisanja i računanja. Nastava je u miješanim selima bila dvojezična, a učili su se i strani jezici – njemački, mađarski i latinski. Kinda-Berlakovich (2005: 61) dodaje da dvojezična nastava kod gradišćanskih Hrvata ima bogatu tradiciju, a vezana je uz opstanak Hrvata u Austriji uopće.

Školstvo u počecima nije moglo biti na visokoj razini zbog nepovoljnih društvenih i gospodarskih okolnosti. Učitelji su osim poučavanja obavljali i druge službe, bili su i orguljari, zvonari i općinski pisari. Naknada učiteljima bila je simbolična, a tek su kasnije počeli dobivati školarinu od općine. Usto, zastoji u obrazovanju događali su se zbog ratnih prilika i elementarnih nepogoda. Sve do 18. stoljeća za kvalitetu školstva odlučujuća je bila razina naobrazbe i socijalni položaj učitelja (Vranješ-Šoljan 2005: 50-51). Nisu postojale općevažne norme o naobrazbi učitelja tako da su neki od njih pohađali gimnaziju, a neki studirali nekoliko semestara na sveučilištu (Tobler i Seedoch 1995: 235). Unatoč svim otegotnim okolnostima, sredinom 17. stoljeća većina je hrvatskih sela imala uređeno školstvo s nastavnim materinskim jezikom (Vranješ-Šoljan 2005: 51). Tek nakon mira u Satmaru 1713. godine poboljšali su se ukupni uvjeti školstva gradišćanskim Hrvatima (Tobler i Seedoch 1995: 235).

Rezultati školskog sustava gradišćanskih Hrvata očituju se u broju pismenih članova općinskog poglavarstva, s obzirom na različita područja Gradišća. Budući da su oni morali dati svoju potvrdu potpisom dokumenata, istraženo je koliko članova općinskog poglavarstva zna pisati ili se barem zna potpisati (Tobler i Seedoch 1995: 236).

Istraživanje je dalo vrlo različite podatke omjeru za pojedine regije. U selima i trgovištima, koja su ležala uz Dunav, u zapadnom i središnjem dijelu zemlje, kao i na velikim prometnicama, gdje su seljaci već donosili svoje proizvode na tržnicu i gdje se trgovalo, nalazilo se u 35 do 40% naselja barem jedan član općinskog poglavarstva koji je znao pisati. Međutim, približavajući se rubnim područjima zemlje, broj pismenih postaje sve manji, a u južnom dijelu Transdanubije, kao i u sjeveroistočnim županijama postotni udjel se spušta na minimum od jednog postotka.

(Tobler i Seedoch 1995: 236)

Ratio educationis iz 1777. godine bila je prva i sveobuhvatna regulacija školstva te je postala polazna točka za daljnji razvoj. Posebno je istaknuto da kralju pripada vrhovna uprava i nadzor nad cijelim školstvom. Reforma je sadržavala „školski sistem od pet stupnjeva, razlikujući pučke škole, normalne škole, gimnazije, akademije i sveučilište u Budimu“ (Tobler i Seedoch 1995: 237). Za pučke škole bilo je propisano učenje čitanja, pisanja i računanja uz druga osnovna pravila života i znanja, sve na materinskom jeziku djece, a u posebnim slučajevima na hrvatskom jeziku. Istaknuto je „da je znanje latinskog jezika u jednoj državi s mnogo različitih naroda izvanredno važno, ali da je znanje njemačkog jezika isto tako korisno“ (*ibid.*).

Dvije su pozitivne posljedice reforme na hrvatsko školstvo: organizacija nadzora školstva i izdavanje školskih knjiga. Školski nadzornik bio je obvezan u roku od tri godine barem jednom pregledati školu i izvijestiti nadređenog. Do sredine 18. stoljeća nisu izlazile školske knjige na hrvatskom jeziku. Prve su izdane 1746. i 1747. godine na privatnu inicijativu. Do 1848. godine od velike je važnosti bio hrvatsko-njemački rječnik izdan 1806. godine (Tobler Seedoch 1995: 237).

Josip II. 1784. godine uveo je njemački jezik kao službeni i upravni jezik u Ugarskoj, što je izazvalo negodovanje, ponajprije, nižeg i srednjeg plemstva. Međutim, ta odredba nije imala posljedice za hrvatsko školstvo jer su zahtjevi da učitelji znaju njemački jezik i da poučavanje bude na njemačkom jeziku već otprije bili ostvareni. Usto je Josip II. naredio opću obvezu pohađanja škole (Tobler i Seedoch 1995: 238).

Druga se *Ratio educationis* pojavila 1806. godine. Promijenio se plan nastave za osnovne škole, a poučavanje je i dalje trebalo biti na materinskom jeziku. U 1820-ima javio se „jezični

nacionalizam Mađara“. Cilj je bio uvođenje mađarske nastave u sve škole. U tu je svrhu 1833. godine izdan mađarsko-njemački rječnik koji se nije mogao upotrijebiti u hrvatskim školama pa je nekoliko godina nakon izdana mađarsko-hrvatska inačica rječnika (*ibid.*).

Godine 1848. pojavila se treća velika regulacija pučkog školstva kojim je uređeno petogodišnje osnovno školovanje. Završetak prvih dvaju razreda bio je obavezan za svako dijete između 6. i 12. godine. Nastava se održavala na hrvatskom materinskom jeziku djece, a nastavljeno je i s učenjem mađarskog jezika u određenom broju školskih sati (Tobler i Seedoch 1995: 238-239). U to su doba škole i dalje imale narodni karakter (Benčić 1973: 51).

Velike promjene 1867. i 1868. godine uveo je Miho Naković koji je postao glavnim organizatorom i pokretačem hrvatskog školstva. Formirao je radnu zajednicu učitelja, dodijelio školama sve potrebne udžbenike i tako postavio hrvatsko školstvo na nove osnove. Sve su hrvatske škole bile crkvene, a školska obveza trajala je šest godina, sve do 1921., kad su Hrvati došli pod Austriju (Benčić 1973: 51).

3.6.2. Značajke školstva u 20. stoljeću

Kad je Gradišće pripalo Austriji 1921. godine, oko 17 sela ostalo je u Mađarskoj, a neka u Čehoslovačkoj. Te je godine donesen zakon kojim je osiguran utjecaj crkve u školi. Učitelji su nastojali naučiti djecu osnovama njemačkog jezika kako bi se lakše snašli u nastavku školovanja (Benčić 1973: 52). Godine 1937. stupio je na snagu Gradišćanski školski zakon koji je regulirao upotrebu nastavnog jezika na sljedeći način:

– ako je u školskoj općini pripadalo više od 70% stanovništva nekoj manjini, onda je nastavni jezik bio jezik manjine;

– ako je nacionalnoj manjini pripadalo 30-70% stanovništva nastava je trebala biti dvojezična, i;

– ako je manjina imala manje od 30% pripadnika, nastavni jezik je bio njemački, a manjinski jezik se mogao poučavati kao slobodni predmet.

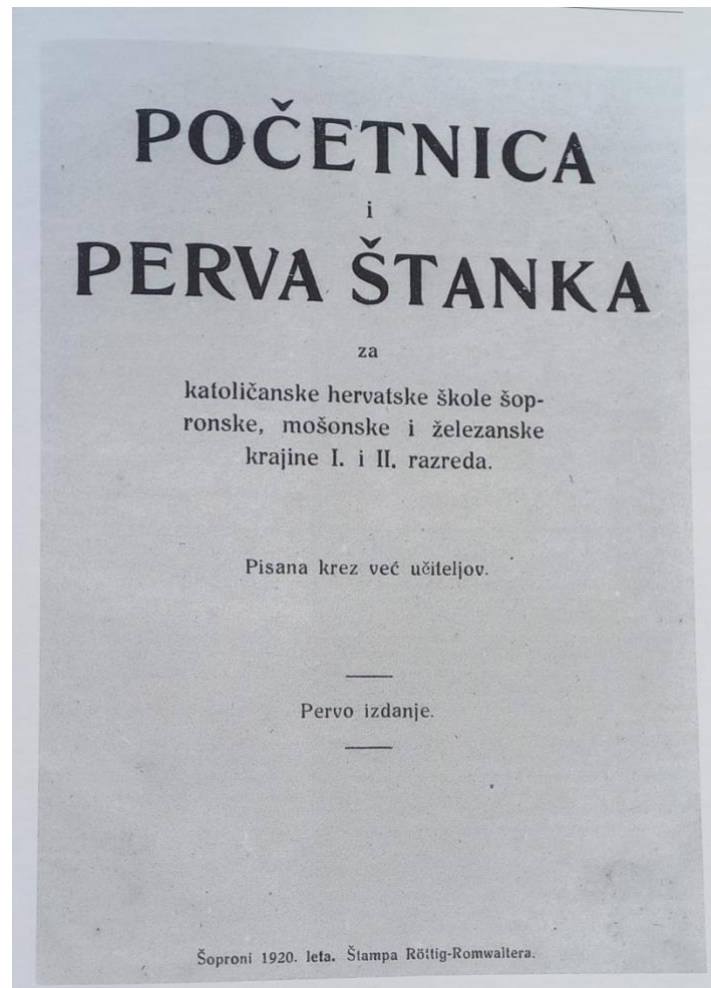
(Kinda-Berlakovich 2005: 64)

Taj je zakon bio vrlo povoljan za manjine, ali u sljedećoj godini ukida se dvojezično školstvo, a hrvatski nastavni jezik zabranjuje. U višejezičnim općinama uvodi se nastava na njemačkom jeziku. Iste je 1938. godine provedeno glasanje o nastavnom jeziku. Samo se 8% roditelja izjasnilo za hrvatski, a oko 70% za njemački nastavni jezik (Kinda-Berlakovich 2005: 64).

Upotreba hrvatskog jezika u školstvu ipak nije potpuno nestala jer djeca u nižim razredima nisu poznavala njemački, pa je hrvatski jezik služio kao pomoćni jezik (Kinda-Berlakovich 2005: 65). Benčić (1973: 52) navodi da se u razdoblju između dvaju svjetskih ratova hrvatski jezik poučavao kao izborni predmet dva sata tjedno u pojedinim srednjim gradišćanskim školama koje su onda kod mladeži postale izvorisjem hrvatskog duha.

Nakon Drugog svjetskog rata vratio se status savezne zemlje Gradišću, što je za Hrvate bilo iznimno povoljno jer su imali priliku obnoviti staro školsko stanje (Benčić 1973: 53). Unatoč tomu, osnovna nastava na hrvatskom jeziku nije bila jednako razvijena u svim dijelovima Gradišća. Prema podacima iz školske godine 1950./51. samo je jedan od svih učitelja imao položen ispit iz hrvatskog jezika. „Od školskih knjiga koristile su se *Početnica* i *Čitanka*; dodatne lektire na hrvatskom jeziku nije bilo“ (Kinda-Berlakovich 2005: 65), *Početnica i prva štanka* iz 1920. godine priređena je za „katoličanske hrvatske škole“ (Slika 6.).

Za školstvo je bilo važno potpisivanje Državnog ugovora 1955. godine u kojem se, u članu 7., spominje hrvatsko školstvo: „Oni imaju pravo na osnovnu nastavu na slovenskom ili hrvatskom jeziku i razmjerni broj vlastitih srednjih škola; s tim u vezi školski nastavni planovi bit će revidirani i odjek nadzorništva za nastavu bit će osnovan za slovenske i hrvatske škole.“ (Benčić 1973: 53)

Slika 6. Naslovna stranica knjige *Početnica i prva štanka* iz 1920. godine (Tobler i Seedorf 1995: 245)

Prema anketi koju je provela Kinda-Berlakovich (2005), hrvatska poslijeratna nastava nije se održavala kako je to bilo uređeno Državnim ugovorom. U mnogim se školama nastava održavala samo na njemačkom jeziku. Hrvatski jezik govorio se na satovima glazbe ili tjelesnog odgoja, zbog čega su djeca sve manje poznavala materinski jezik (Kinda-Berlakovich 2005: 65-66).

Školstvo se nanovo organizira 1962. godine, kada je briga o hrvatskom školstvu prešla u nadležnost države, a 1963. glavne škole dobivaju hrvatski jezik kao predmet, a pučke škole nekoliko godina poslije. To je ostvarenje zakona po kojem „svakom školskom području (okragu) s manjinskim (dvojezičnim) nastavnim jezikom mora biti dodijeljeno i školsko područje s državnim nastavnim jezikom“ (Benčić 1973: 53). Nova organizacija premješta

težište izobrazbe u glavne škole: „nastavni je jezik izričito njemački, a hrvatski se kao slobodan predmet predaje samo u nekim školama (*ibid.*)“. Zbog nepovoljnih životnih okolnosti, ljudi su se selili u gradove pa se u sljedeća dva desetljeća na području Gradišća zatvorilo 11 dvojezičnih škola (Kinda-Berlakovich 2005: 67).

Posljednja promjena upotrebe hrvatskog nastavnog jezika u školskom sustavu dogodila se 1994. godine. Donesen je Manjinski školski zakon, a dvije su temeljne promjene:

– *roditelji mogu odjaviti svoje dijete od hrvatske nastave pri čemu dijete ostaje u dvojezičnoj školi, i*

– *dvojezični se razredi mogu odsada otvoriti na svakoj školi u cijeloj Austriji, ako je to potrebno (načelo prijave). Time se je uzela u obzir činjenica da danas gradišćanski Hrvati žive i u Beču ili drugim saveznim zemljama Austrije.*

(Kinda-Berlakovich 2005: 68)

Usto, u Gradišću mogu postojati dvije vrste manjinskih osnovnih škola:

– *osnovne škole s hrvatskim nastavnim jezikom*

– *osnovne škole s hrvatskim i njemačkim nastavnim jezikom (dvojezične škole).*

(Kinda-Berlakovich 2005: 68)

Kinda-Berlakovich (2006: 32) zaključuje da se od 1994. godine više ne može govoriti o hrvatskom kao nastavnom jeziku, već samo o jeziku koji se poučava kao posebni školski predmet. Također, Kinda-Berlakovich (2005: 72) ističe činjenicu da su, osim hrvatskog književnog jezika, u nastavi bili upotrebljavani i gradišćanskohrvatski dijalekti. U tim je okolnostima kod učenika bio uobičajen *code-switching*. Vranješ-Šoljan (2005: 134) smatra da školsko pitanje nije bilo do kraja riješeno, a da je uzrok tomu političke prirode.

3.7. Gradišćanski Hrvati u 21. stoljeću

Prema podacima Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske, u Republici Austriji danas ima oko 50 000 Hrvata: 35 000 u saveznoj pokrajini Gradišće i 15 000 u Beču.

Prema popisu stanovništva iz 2001. godine, 19 374 stanovnika doživljava gradišćanskohrvatski materinskim jezikom.⁸

Godine 2013. tadašnji predsjednik Vlade Republike Hrvatske, Zoran Milanović, ugostio je izaslanstvo gradišćanskih Hrvata. Izaslanstvo je upoznalo premijera s projektima koji su planirani u cilju očuvanja jezika i kulture, a razgovarali su i o drugim aktivnostima, kao što su izložbe i izdavačka djelatnost gradišćanskih Hrvata. Premijer je bio obećao pomoć u realizaciji projekata za promicanje gradišćanskohrvatskog jezika i kulture, naglasivši da su oni blago koje moramo u potpunosti sačuvati.⁹

U srpnju 2022. godine, održana je sjednica na kojoj je Vlada Republike Hrvatske donijela Odluku o osnivanju i imenovanju članova Savjeta Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Za predstavnike hrvatske manjine u Republici Austriji izabrani su Gabriela Novak-Karall i Stanko Horvath.¹⁰

Gradišćanski Hrvati aktivni su u promicanju i očuvanju jezične i kulturne baštine. Postoji podatak da u Republici Austriji djeluje 50-ak kulturnih udruga gradišćanskih Hrvata, a neke su od njih: *Hrvatski centar* u Beču, *Znanstveni institut gradišćanskih Hrvata* u Trajštofu, *Hrvatsko kulturno društvo* u Gradišću, *Željezno* i *Hrvatsko-gradišćansko kulturno društvo* u Beču. Nastava na hrvatskom jeziku održava se u pojedinim školama, primjerice, u gimnazijama u Gornjoj Pulji i Željeznom. Uzrokom slabijih jezičnih kompetencija mlađih generacija gradišćanski Hrvati vide u činjenici da ne postoji mogućnost učenja hrvatskog jezika u dovoljnom broju škola. Na području Gradišća i u Beču postoje dječji vrtići koji djeluju s ciljem poboljšavanja znanja hrvatskog jezika. Zanimljivo je da se od akademske godine 2017./18. u Beču može studirati hrvatski jezik. Od tiskovina se izdaje tjednik *Hrvatske novine* (izdaje *Hrvatsko štamparsko društvo* u Željeznom), godišnji kalendar i druge različite publikacije. Za potrebe dvojezičnih škola, *Hrvatski kulturno – dokumentacijski centar* tiska školske knjige. Gradišćanski Hrvati imaju različite medije: novine, radio i televiziju te privatne medije.¹¹

⁸ <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-austriji/737>

⁹ <https://vlada.gov.hr/vijesti/predsjednik-vlade-milanovic-s-gradiscanskim-hrvatima-vlada-ce-pomoci-koliko-moze/10919>

¹⁰ <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-austriji/737>

¹¹ <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-austriji/737>

4. JEZIK GRADIŠĆANSKIH HRVATA

4.1. Književni jezik

Književni jezik svojim nazivom upućuje na jezik kojim se pišu književna djela, odnosno, da mu je svrha književna. Međutim, takva predodžba nije posve točna. Književni jezik jest „umjetnički medij, ali u prvom redu on to ne mora uopće biti“ (Katičić 1969: 97). Na primjeru književnog jezika gradišćanskih Hrvata, uočljivo je kako je njegova svrha bila višestruka, što je i razumljivo u takvom geopolitičkom i kulturno-povijesnom kontekstu, kao i u činjenici da je to jezik autonomne manjine.

Kad je riječ o gradišćanskohrvatskom književnom jeziku, njegova je osnova srednjočakavska. Na posebnost gradišćanskohrvatskog jezika utjecao je književni jezik u Hrvatskoj, a u vezi s jezičnim promjenama uvjetovanih dijalektnim pomicanjima (Kinda-Berlaković 2011: 378).

4.1.1. Promjene od početaka do 1836.

Na gradišćanskohrvatskom području stvorila se prostorna razdioba hrvatskih narječja i govora slično oblikovanju triju tipova književnog jezika u hrvatskim pokrajinama (Vranješ-Šoljan 2005: 41). U 16. stoljeću u Gradišću su bila prisutna sva tri pisma – ćirilica, glagoljica i latinica, dok je od dijalekata uglavnom prevladavala čakavština, a periferno štokavština i kajkavština. „Ta osnovna jezična situacija određuje cjelokupni razvoj gradišćanskog hrvatskog kao regionalnog književnog jezika (Hadrovics 1995: 466).“

Hrvati su od naseljavanja koristili svoj narodni jezik u liturgiji te su razvili bogatu književnu tradiciju na čakavskoj osnovi. U 17. i 18. stoljeću gradišćanskohrvatski jezik oslanjao se na kajkavsku nabožnu književnost, što se očituje u sintaksi i morfologiji, ali najprije u leksiku (Kinda-Berlaković 2011: 379). Neka su od značajnijih nabožnih djela: *Hrvatski katekizam*, molitvenici *Duhovni vertlyacz*, *Hisa zlata*, *Duhovna kiticza*, *Szveti krisni put*. Budući da je samostan u Željeznom bio jedno od najpoznatijih svetišta u Hrvata, u navedenoj je literaturi odlučujuću ulogu odigrao franjevački red. Na uspostavu književnojezične norme utjecali su popularni molitvenici franjevac koji su objavljivani u kontinuitetu, a upotrebljavali su ih i vjernici i svećenici. Također, učitelji su se prilagodili toj tradiciji pa je nastao „tako čvrst,

gotovo jedinstven, narječju nadređen, književni jezik koji je više od jednog stoljeća Hrvatima prenosio vjerničku kulturu“ (Hadrovics 1995: 469). Posuđenice iz talijanskog, mađarskog i njemačkog jezika pokazuju da je gradišćanskohrvatski književni jezik, na neki način, bio „prepušten sam sebi“ jer je unatoč dotjeranosti za crkvene potrebe bio zanemaren u društvenoj sferi (Hadrovics 1995: 475).

Pretežno crkveno „obrazovanje“ književnog jezika trajalo je do 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća. Tematika književne produkcije nije se razlikovala od prethodnih stoljeća, ali se tisak umnogostručio u 19. stoljeću. Književne su vrste: „elementarne školske knjige (početnice, njemački-hrvatski i mađarski-hrvatski), katekizmi, Evanđelje, Priče iz biblije, a napose molitvenici koji uglavnom nastavljaju tradiciju 18. stoljeća“ (*ibid.*). Od posebne je važnosti bilo djelo Ive Karnera *Hrvatsko-njemačka početnica* iz 1806. godine. To djelo predstavlja „prve početke u purističkom stvaranju svjetovnog leksičkog blaga“. Od teološke literature, ističe se djelo Thomasa Jordana *Kerschanzko Katholicsanzki nauk* iz 1857. u kojem je prikupljeno jezično blago, a stil je jednostavan i jasan (Hadrovics 1995: 475). Uz Jordana, vrhunac i završetak dugog razdoblja u povijesti književnog jezika obilježio je i Šime Meršić (Hadrovics 1995: 476).

Pravopisne tradicije gradišćanskohrvatskog jezika od početka su bile vezane uz mađarsku pismenost 16. stoljeća. Neka su od pravopisnih obilježja tog vremena:

- *s = sz ispred bezvučnih suglasnia i z: szelo, proszim, ztal;*
- *š = ss ili s: u varossu, isall;*
- *ž = s: sena, musi, hisa, kase, dusno;*
- *c = cz: czel, szuncze, otacz;*
- *č = u početku ch, kasnije cs ili rjeđe ts: reche, zach, cslovik, kincs;*
- *ć = ch, chj: noch, hvalechi, ochju;*
- *đ (ukoliko uopće u izgovoru postoji) = gy, etimološki i dy ili dj: prihagya, rogyeno; po porodyenyu, rodjeni;*
- *lj = ly, rjeđe i lj: lyubav, lyudi, szpaszitely, na zemlyi;*
- *nj = ny, rjeđe in j: nyega, prosnya, zganya; gibanje, ternje.*

(Hadrovics 1995: 470)

4.1.2. Promjene od 1836. do kraja 20. stoljeća

U 50-im godinama 19. stoljeća dolazi do novog usmjerenja gradišćanskohrvatskog jezika pod utjecajem dvaju faktora:

1. *provođenje jezične reforme u hrvatskim matičnim zemljama (od 1836.) i*
2. *uvođenje skupnohrvatskih udžbenika izdanih u Schulbucherverlagu u Beču i kod Hrvata u zapadnoj Mađarskoj.* (Hadrovics 1995: 476)

Jezični problem koji je desetljećima postojao u Hrvatskoj riješen je 1836. godine uvođenjem štokavskog dijalekta kao osnovice književnog jezika. Još je 1830. godine Ljudevit Gaj prvi put zapisao nova pravila o razlikovanju palatalnih i nepalatalnih suglasnika. Takav reformirani književni jezik dalje se „razvijao sa snažnim purističkim tendencijama“ (Hadrovics 1995: 476).

Do Hrvata u zapadnoj Mađarskoj reforma je stigla službenim putem iz Beča. Bečka izdavačka kuća tiskala je školske knjige, dijelom prerađene s obzirom na lokalnu jezičnu tradiciju (Hadrovics 1995: 476). Brigu o izdavanju hrvatskih školskih udžbenika vodili su Fabian Hauszer, Anton Herics i Gašpar Glavanić. Za približavanje novoj jezičnoj normi u Hrvatskoj posebno se zalagao Hauszer te je 1855. napisao *Hrvatsko-njemački rječnik za školske učitelje* s ciljem da učitelji postupno uspiju naučiti hrvatski književni jezik i „poboljšaju i prošire dijalekt“. Hauszerove preporuke u vezi jezika bile su:

- *primjena logičke interpunkcije: stavljanje znaka akcenta samo tamo gdje mu je po književnom jeziku mjesto, a ne po volji mnogih vodenih Hrvata, što bi bila uvreda za svako stručno uho; jer accent je razlikovni znak u istovjetnih riječi;*
- *u genitivu plurala nastavak bi trebao bit ii ili h;*
- *bilo bi dobro da se završni -l promijeni u o, jer za to je književni jezik a i narječje mnogih krajeva;*
- *treba dosljedno označiti palatalne suglasnike lj i nj;*
- *očuvanje razlike između infinitiva (s i) i supina (bez -i);*
- *navesti (u zagradama ili u bilješkama) književnojezično značenje riječi patoisa, jer s ukidanjem loših pojava najbolje se počinje u djetinjstvu.* (Hadrovics 1995: 477)

Prema nekim Hauszerovim izjavama, da se zaključiti da je dijalekt smatrao „iskvarenim oblikom koji treba istjerivati iz književnosti“, a zalagao se za prilagođavanje gradišćanskohrvatske tradicije reformiranom hrvatskom pravopisu (*ibid.*). Važno je istaknuti kako je naziv *hrvatski* upotrebljavao isključivo za gradišćanski dijalekt, a općehrvatski književni jezik naziva slovenskim. Međutim, ovdje nije riječ o izvornom slovenskom jeziku koji se govori u Koruškoj, Kranju i drugim područjima, već o jedinstvenom književnom jeziku koji se nazivao ilirsko-hrvatski. Unatoč svim poticajima, reformirani pravopis u Gradišću se upotrebljavao samo u školama, dok su katekizmi i molitvenici i dalje pisani starim pravopisom. Leksik je i u tom vremenu zadavao najviše briga jezičnim djelatnicima (*ibid.*). Ostaje otvoreno pitanje koliko je stručne terminologije preuzeto iz zagrebačkih udžbenika i rječnika, a koliko potječe iz vlastitog jezičnog blaga.

Neki su od stručnih neologizama:

- iz područja opće kulture i školstva: „*Bibliothek* – knjižnica, *Lehrerbildungsanstalt* – učiteljište, *Universität* – veseučiteljište“;
- iz područja politike, društva i gospodarstva: “*Religionsfreiheit* – verozakonska slobodština, *Anhänger* – pristalica, stranac, *Sparkasse* – blagajna, pinezica”;
- iz područja tehničke znanosti: “*Ingenieur* – inženjer, mernik, *Eisenhammer* – željezara, *Fabrik* – tvornica, *Halbinsel* – polotok, *Materie* – tvar”.

(Hadrovics 1995: 479)

Uz navedene neologizme, u gradišćanskohrvatskom jeziku do danas se zadržalo dosta dubleta, primjerice, „*zatvor/uzá*, *liječnik/vračitelj*, *sluškinja/sluzbena*, *pjevati/jaçiti*, *milostinja/milodar*“ (Kinda-Berlaković 2011: 380).

Velike napore u vezi s preuzimanjem tzv. gajice uložio je učitelj Mihovil Naković. Njegovom zaslugom hrvatsko školstvo prihvatilo je jedinstveni književni jezik na čakavsko-ikavskoj osnovici. Godine 1877. objavio je načela novog pravopisa kojim učitelje potiče na prihvaćanje novog pravopisa. Također, 1877. godine Naković je tiskao gramatiku *Podučavanje u jezikoslovlju za učitelje i skolare* (Vranješ-Šoljan 2005: 83).

K otoj složnosti – piše Naković – je ali neobhodno potribno, da mi pred vsim drugim način pisanja u našem jeziku tako uredimo, da bude spodoban – ako ne jednak – k jeziku naših rodjakov – Slavov. Vsi Slavov, Hervati i Slovaki, Rusi i Poljaki, Čehi, Dalmatinci i Černogorci su primili pisanje naglaskom; samo mi nekoliki se tomu suprotstavljamo i staropis za bolje deržimo? Mi ne bi radi u tom veliko družtvu biti, to je, mi si ne željimo Hervati ostati? Željimo si našu hervatsku majku ostaviti i pozabiti?

Ali moremo reč da smo mi najmudriji, budući da staropis branimo?
(Vranješ-Šoljan 2005: 83)

Za jezik su u narednim desetljećima od velike važnosti bili školski udžbenici, a glavnih je knjiga bilo sedam: *Počelnica*, *Druga štanka*, *Ugarska slovnica*, *Zemljopis*, *Povest Ugarska*, *Prirodopis*, *Fizika*. Usto, izdavali su se katekizmi, biblijske pripovijetke, školski pravilnici itd. Naković je 1891. godine pokušao osnovati vrstu tromjesečnog časopisa za seljaštvo (Hadrovics 1995: 480). Časopis je nazvan *Knjižnica za seljačke ljude*, pisan je reformiranom grafijom, a sadržavao je velik broj riječi iz hrvatskog književnog jezika. Sadržajem je bio sličan kalendaru s pjesmama, pričama i zagonetkama. Iako je trebao biti izdan četiri puta godišnje, izdana su samo dva broja, 1891. i 1892. godine (Vranješ-Šoljan 2005: 85).

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, uz udžbenike, pojačano se razvijala svjetovna književnost, a pitanje jezične norme postajalo je sve aktualnije, a želja za približavanjem hrvatskom književnom jeziku sve veća (Kinda-Berlaković 2011: 380). U tom je vremenu gradišćanskohrvatski književni jezik bio normiran do te mjere da je mogao zadovoljiti potrebe svoje zajednice. U književnoj djelatnosti bili su ponuđeni časopisi i dnevni listovi na oba jezika (Hadrovics 1995: 480).

Kasnije su glavnu ulogu imali urednici kalendara *Kalendar Svete Familije* i *Hrvatski kalendar Svetoga Antona* – Meršić Miloradić, Semeliker, Dobrović, Domnanović, Borenić, Kuzmić, a 1. siječnja 1910. godine započelo je izdavanje *Naših novina*, kasnije preimenovanih u *Hrvatske novine*, koje su do danas jedini svjetovni tjednik na gradišćanskohrvatskom jeziku. U tim se djelima, između ostalog, pisalo o važnosti očuvanja hrvatskog jezika, iako su autori pisali na seoskom dijalektu. Usto, cilj je *Hrvatskih novina* bio okupiti Hrvate na religijskoj osnovi te informirati o zbivanjima na području Gradišća i u svijetu. U 20-im godinama 20. stoljeća u *Hrvatskim novinama* povremeno se pojavljuju jezične upute. Primjerice, Ivan Dobrović zagovarao je finalno *m* umjesto *n* (*domom* > *domon*) i čuvanje suglasnika *h* na početku riječi (*hiža* > *iža*) (Kinda-Berlaković 2011: 380).

U 20. stoljeću formira se i pjesnički jezik, a u tom kontekstu najznačajniji je bio Mate Meršić Miloradić. Njegov je značaj u tome što je „umio pronaći odgovarajući izraz i narodni jezični oblik za svaku književnu vrstu“ (Hadrovics 1995: 481). Osim u jeziku i književnosti, Meršić Miloradić aktivan je bio i u društvenom i političkom životu. Ispostavilo se da „nitko kao on nije se uspio toliko poistovjetiti s hrvatskim seljačkim mikrosvijetom i nitko kao on nije tako

dobro razumio stvarnost u kojoj su živjeli njegovi sunarodnjaci“ (Vranješ-Šoljan 2005: 91–92). Jedno je od njegovih značajnijih djela gramatika *Slovnica hrvatskoga jezika za selske škole* kojoj je za cilj bio približavanje hrvatskom standardu, kako je i Meršić Miloradić napisao: „Ako hoćemo ostat Hrvati, se moramo književno najzad pricipit našem stablu na Jugu ter tamo slati duha konči na južinu“. Ova gramatika izrazito čuva gradišćanskohrvatsku tradiciju. Neki su od primjera: čuvanje *-l* na kraju sloga, čuvanje starih nastavaka u deklinaciji za dativ, lokativ, instrumental množine, odstupanje od jednačenja po zvučnosti, odstupanje od slogotvornog *r* (Kinda-Berlaković 2011: 381).

U međuratnom razdoblju nije se iskoristila prilika da se prihvati hrvatski književni jezik, već je sve ostalo na kompromisnim rješenjima. Zanimljiv je slučaj s dr. Jagšićem, svećenikom koji je umjesto gradišćanskohrvatskog književnog jezika predavao hrvatski književni jezik – tada zvanim srpskohrvatskim. Upravo je taj naziv nekim učiteljima i svećenicima smetao jer su se uz njega vezivali komunizam, jugoslavenstvo i slično. Afera s dr. Jagšićem riješena je 1936. godine narodnim sporazumom između Vaterlandische Front i zastupnika gradišćanskih Hrvata (Kinda-Berlaković 2011: 382).

U vrijeme Drugog svjetskog rata hrvatski jezik bio je izbačen iz škola i javne upotrebe, 1940. godine Ignac Horvat napisao je *Kratak pravopis*, djelo napisano prema Borenićevu *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika*. U njemu Horvat čakavizira jezik i tako ga prilagođava gradišćanskohrvatskom jezičnom duhu. Neke su od osobitosti tog pravopisa: savjetovanje o pravilnoj upotrebi instrumentala s prijedlogom i bez njega, uvođenje povratno-posvojne zamjenice, štokaviziranje oblika pokaznih zamjenica (*ov, va, vo > ov, ova, ovo*), davanje prednosti završetku *-ju* u konjugaciji u 3. licu množine, davanje prednosti kratkim oblicima u genitivu množine (*ženov > žen*) (Kinda-Berlaković 2011: 382-383).

Nakon Drugog svjetskog rata ponovno se aktualizira pitanje hrvatskog jezika, a predložene su dvije mogućnosti:

1. da se od danas na sutra uvede hrvatski književni jezik
2. da se stupnjevito prelazi iz narječja na književni jezik, tako da se u domaćem razgovoru ipak zadrži „naš jezik“, ali da narod bude u stanju čitati i pisati na hrvatskom književnom jeziku.

(Kinda-Berlaković 2011: 383)

Također, Hadrovics (1995: 481-.482) razlikuje dva suprotstavljena razvojna pravca gradišćanskohrvatskog književnog jezika nakon ratnog razdoblja. Cilj je prvog pravca bio očuvanje regionalnog književnog jezika u književnosti, čakavske fonetske i morfološke posebnosti te obogaćivanje leksika neologizmima stvorenim po lokalnim pravilima. Usto, temeljni je zahtjev bio „da književni jezik mora biti razumljiv svim slojevima pučanstva“. Drugi je pravac za cilj imao ostvarivanje bliske veze s hrvatskim jezikom, i naposljetku, preuzimanje tog jezika.

Za 50-e godine 20. stoljeća karakteristično je približavanje hrvatskom književnom jeziku. Jezične upute objavljivale su se u rubrici *Jezični kut*. Karakteristične su jezične promjene: uvođenje jednačenja suglasnika po zvučnosti (*teško* > *teško*), gubljenje finalnog *-h* u lokativu i instrumentalu množine (*školah* > *škola*), prelaženje *-l* na kraju sloga u *-o* (*pakal/pakao*), instrumental imenica *i*-deklinacije glasi *-ju* (*ričom* > *ričju*), zamjena starog nastavka *-du* nastavkom *-u/-ju* kod glagola u 3. licu množine (*govoridu* > *govoru*), prijedlog *va* zamjenjuje se prijedlogom *u* (*va crikvu* > *u crikvu*), uvođenje (i)jekavsko/ikavske realizacije jata (Kinda-Berlaković 2011: 383).

U 60-im godinama u fokusu jezičnih zbivanja bio je *Hrvatski akademski klub*. Njegovi članovi bili su mladi reformatori koji su se zauzimali za hrvatski književni jezik jer su smatrali „da gradišćanskohrvatski dijalekti ne mogu dostignuti nivo standardnog jezika“. U njihovu časopisu *Glas* objavljivali su svoje pjesme na hrvatskom književnom jeziku. Iako se ova generacija zalagala za preuzimanje hrvatskog standarda, i sami ga nisu dobro poznavali jer ga nisu imali gdje naučiti pa su često bili izloženi napadima i izrugivanju. Njihova nastojanja nisu urodila plodom (Kinda-Berlaković 2011: 384).

Zbog želje za približavanjem novoštokavskom standardu, sve je češće dolazilo do potiskivanja čakavskih elemenata, ali i uvođenja balkanskih (Kinda-Berlaković 2011: 385). Slijedom ovakvih nastojanja, gradišćanskohrvatski jezik postao je pravi miješani jezik (Hadrovics 1995: 482), tj. jezični amalgam.

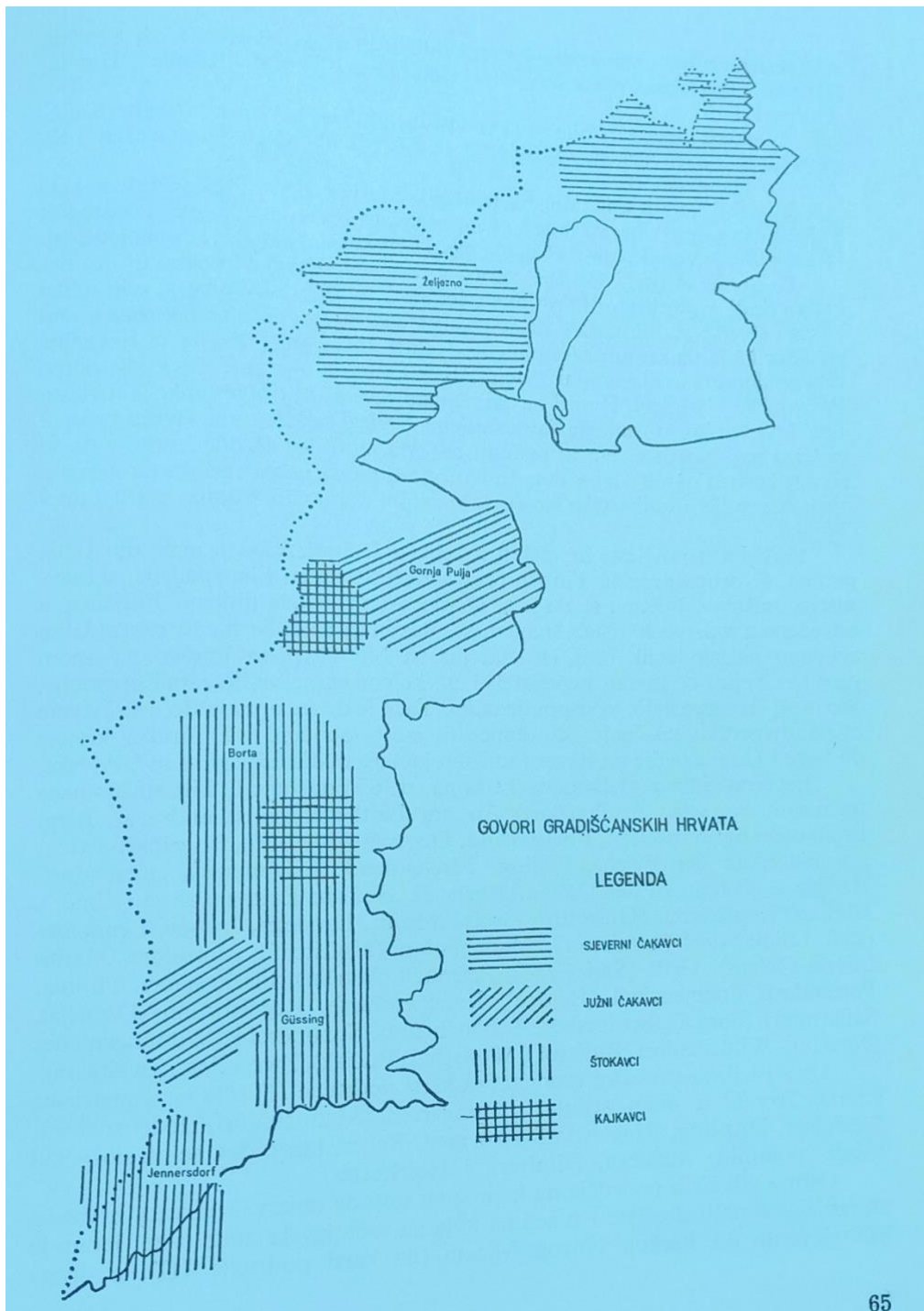
4.2. Govori

Dijalektološka karta gradišćanskog područja pokazuje da se velika većina Hrvata identificira s čakavskim narječjem. Čakavština je obuhvaćala sjeverno Gradišće zajedno sa susjednim selima u Mađarskoj, Slovačkoj i Češkoj, dok je južno od njih dominantna bila štokavština, a u dva mađarska sela kajkavština (Vranješ-Šoljan 2005: 41).

Kinda-Berlakovich (2017: 164) iznosi zanimljivost kako gradišćanski Hrvati svoj jezik na čakavskoj osnovi nazivaju hrvatskim, dok standardni hrvatski jezik nazivaju južnim hrvatskim ili hrvatskim književnim jezikom. Kad je riječ o manje zastupljenoj štokavštini, Ujević (1934: 50) naglašava kako se štokavština kojoj govore gradišćanski Hrvati prilično razlikuje od naše književne štokavštine, a razlika je najprije uočljiva u naglasku.

S obzirom na upitnu zamjenicu i kontinuantu praslavenskog jata, Kinda-Berlakovich (2017: 165) prema Neweklowsky (1995) navodi pet skupina gradišćanskohrvatskih govora (Slika 7.):

1. čakavsko-ikavsko-ekavski govori s djelomičnim regresivnim pomakom naglaska
2. čakavski ikavski govori južnog Gradišća
3. mješovito štokavsko-čakavski govori
4. štokavski govori
5. kajkavski govori.

Slika 7. Legenda govora gradišćanskih Hrvata
(Brabec 1973: 65)

4.2.1. Fonetika i fonologija

Kao i u većine jezika, među dijalektalnim skupinama gradišćanskohrvatskog jezika, najznakovitije su razlike u fonetici. Tako postoje interferencije gradišćanskohrvatske dijalektologije s hrvatskom dijalektologijom u sljedećim pojavama:

- u svim narječjima nedostaje novoštokavsko jotiranje grupa *-jd-*, *-jt-* u složenicama od *iti* (*ići*), *tipa dojdem, dojiti*;
- posvuda nedostaje metatonski znak duljine u glagolskim oblicima *tipa ginem, rižem*;
- u svim narječjima provodi se novije jotiranje u primjerima poput *vesele, zele, lišće, rod'ak* (*rojak*), *pečene, braća, s košću(m)* itd. (Razlika između narječja nazočna je samo u obliku *treći, treći*);
- *vs se* uvijek zamjenjuje jednostavnijim *-s* *tipa vas, sa, se, saki, sagdir, sakorački*;
- također je svekolik prijelaz *-ž-* u *-r-* u oblicima poput *morem, ur, nigdor*;
- gotovo uvijek dolazi do pojednostavnjivanja suglasničke skupine *-st* u dočetu, u najmanju ruku fakultativno (*mos, ras*);
- posvuda nalazimo *-er-* kao gradivni sufiks za zbirne brojeve (*petero*) itd.

(Neweklowsky 1995: 436-437)

Neweklowsky (1995: 437) ističe da je cijela skupina ikavsko-ekavskih govora s djelomičnim regresivnim pomakom naglaska omeđena od svih hrvatskih narječja. Neke su od važnih značajki te dijalektalne skupine: „ikavsko-ekavski položaj glasa *e*, djelomična promjena položaja naglaska i s time u vezi nazočnost posttonskih kvantitativnih opozicija, nastavak *o*-osnovica na *-i* u lokativu jednine, nazočnost fonema */t/*, tvorba iterativnog preterita pomoću *l*-participa od *tit* + infinitiv, leksičko suglasje kao *ča*“.

Kad je riječ o čakavsko-ikavsko-ekavskom govoru, posebno mjesto zauzima refleks jata. U većini slučajeva jat je dao *i* (*bižat, človik, dite, mišat*), dok je u nekim slučajevima refleks jata dao *e* (*biela, blied, ciela, lieto*). Treba napomenuti kako se dvoglas u primjerima s ekavskim refleksom razvio kasnije i nema poveznice s hrvatskim jekavskim govorima (Brabec 1973: 69).

Haci i Poljanci čine najbrojnije zajednice ikavsko-ekavskih čakavskih govora. Govorno su vrlo jedinstveni, a postoje samo neznatne razlike između govora pojedinih mjesta (Neweklowsky 1995: 438). U toj govornoj zajednici riječ je o „troakcenatskom sustavu s distinkcijom uzlazne i silazne intonacije na dugim slogovima“. Mjesto naglaska je slobodno, a u nekim slučajevima ima razlikovnu ulogu, kao što je u 3. licu jednine zapovjednog načina i 2. licu jednine niječnog

zapovjednog načina. Ponekad se kod Poljanaca naglasni sustav za četvrti, fakultativni nastavak nazvan „tromim akcentom“ koji je prisutan u hrvatskom kajkavskom narječju (Berlakovich-Kinda 2017: 167). Prisutna su i pomicanja naglaska, a preneseni naglasci imaju silaznu intonaciju. Usto, tu skupinu govora karakteriziraju duženja i skraćivanja vokala (Brabec 1973: 71). Dvoglasni *ie* i *uo* nisu u svim mjestima potpuno jednaki. Vokali *e* i *o* postali su dvoglasni pod akcentom, bez obzira na kvantitetu pa se svako naglašeno *e* i *o* promijenilo. Brabec (1973: 70) zaključuje da su dvoglasni nastali pod naglaskom, što znači da se pomicanje naglaska u pojedinim mjestima dogodilo poslije diftongizacije. Odnosno, promjene su tekle redom: „skraćivanje dužina iza naglaska, diftongiziranje, pomicanje naglaska“.

Kao kod svih ikavsko-ekavskih čakavaca, govor Haca i Poljanaca karakterizira obezvučivanje zvučnih suglasnika na kraju riječi (*Bog > Buok, grad > grat, hlad > lat, grob > gruop*). Refleks praslavenskog *dj* ostvaruje se kao *j* ili *d'* (*slaji, mlaji, zagrad'en*), ali javljaju se i dublete (*tuji/tud'i, dohajat/dohad'at, rojak/rod'ak, rojena/rod'ena*). Konsonantske skupine *stj', skj', zgj'* realiziraju se u svim čakavskim govorima kao *šč* ili *žd'/ž* (*plašč, kršč'en, ognjišće, moužd'ani / muožani*). Početna praslavenska skupina *vs* uvijek daje *s* (*si ljudi, sa dica, senek*). Proteza sonanta *j* ispred *i* javlja se u Poljanaca (*jigla, jimanje, jiskat*). Stara skupina *čr-/čer-* dobro je očuvana, usto što je za Poljanace karakteristična pojava dubleta (*čerišnja / črišnja*). Suglasnička skupina *sv* najčešće se reducira u *s* (*sraka, srbit*), dok kod skupine *-st* obično dolazi do redukcije na kraju riječi (*mas, donies, is*). U najvećem broju slučajeva *lj* na kraju sloga prelazi u *j* (*šohaj, kašaj, šmrkaj*). Suglasnik *h* različito se realizira: obično se gubi na početku riječi pred likvidom (*rien, ruška, lat*), ali postoje slučajevi kada *h* ostaje (*kruh, suh, duh*). Opozicija između nazala *n* i *m* dobro se čuva (Kinda-Berlakovich 2017: 170-171).

Iako govor Dolinaca pripada istoj skupini gradišćanskohrvatskih govora kao i govori Haca i Poljanaca, među njima postoje određene razlike. Dolinci ne provode dosljedno redukciju dočetnog *-l*, već samo kod glagolskih pridjeva radnih muškog roda (*duoša, glieda, sta, iša*). Dočetno *-lj* redovito se čuva (*kašalj, nugalj, šmrkalj*). Također, pojava koja je zabilježena samo u Dolinaca jest prelazak *lj* na početku sloga u *j* (*judi, jubav, vejek*). Finalno *h* najčešće se gubi (*kru, su, du*), dok u nekim mjestima finalno *h* daje *j* (*orijovo drivo*). Obično u dočetnom položaju nema opozicije između nazala *n* i *m*, uz iznimku mjesta Kalištrof (*ibid.*).

Govor Bajngroba treći je čakavski govor s ikavsko-ekavskim refleksom jata. Od govora Haca, Poljanaca i Dolinaca razlikuje ga u prvom redu prozodijski sustav koji je prilično jednostavan jer je samo mjesto naglaska distinktivno. Značajna je neutralizacija sonanta *n* i *l* iza velara.

Refleks praslavenskog *dj* ostvaruje se kao *j* (*ml'aja, roj'aki*). Konsonantske skupine *stj', skj'* realiziraju se kao *i* u ostalim čakavskim govorima, uz iznimku skupine *zgj'* za koju je realizacija nepoznata. Prijelaz *m* u *n* se ne provodi (Neweklowsky 1995: 446-447).

U skupinu čakavskih govora iz južnog Gradišća ubrajaju se i govori pojedinih mjesta koji koriste upitno-odnosnu zamjenicu *što*. Govor Stinjaka razlikuje se od ostalih čakavskih govora južnog Gradišća u naglasnom sustavu na koji utječe slogovna struktura. Mjesto naglasaka je slobodno i često ima morfološku funkciju. Usto, postoji produžavanje jednosložnih riječi sa zatvorenim slogovima. Znakovito je obilježje tog govora da se svaki vokal može pojaviti i kao nazalni. Javlja se i poluvokal *a* (*m'alinar, m'aša, z'ali*) (Neweklowsky 1995: 447-449).

Govorna zajednica ostalih južnih čakavaca obuhvaća niz narječja južnog Gradišća koji se od Stinjaka ponajprije razlikuju po neprodužavanju u krajnjim zatvorenim slogovima. U naglasnom sustavu svi su govori te skupine u suglasju s govorom Stinjaka, s iznimkom mjesta Santalek gdje postoje intonacijske opozicije. Također, svi su govori ikavski, a primjeri ekavice vrlo se rijetko pojavljuju. Od govora Stinjaka razlikuju se i po tome što zadržavaju fonem */h/* (Neweklowsky 1995: 450-451).

Iako se po korijenu riječi može zaključiti da se radi o štokavskim govorima, Neweklowsky (1995: 452) upozorava da se kod svih govora Štoja radi o mješovitom štokavsko-čakavskom narječju.

U toj govornoj zajednici razlikuju se govori sjevernih i južnih Štoja. Govor sjevernih Štoja najviše obilježava nestajanje nosnih suglasnika na kraju riječi. Javlja se i zatvoreni izgovor dugog *a* kad je pod naglaskom ili kad je bio pod naglaskom prije njegova premještanja. U nekim mjestima nastaje dvoglas *oa* (*prodoano, noajboje*). Suglasnik *l* gubi se na kraju glagolskih pridjeva radnih (*opra, pogazi, proda*). Suglasnik *v* na kraju riječi ne prelazi u *u*, ali gubi zvučnost (*glaf, kolačof*). Prelazak suglasnika *lj* u *j* na kraju riječi dosljedno se provodi (*češaj, matuj, poja*), s iznimkom mjesta Pinkovac koji zadržava *lj*. Ono što je zajedničko govoru sjevernih i južnih Štoja, između ostalog, jest: prelazak suglasnika *v* u *f* na kraju riječi (*dičakof, uof*), postojanje isključivo tvrdih afrikata, gubljenje suglasnika *l* na kraju glagolskog pridjeva radnog, neujednačenost u prelasku suglasnika *lj* u *j* (*ljudi / judi*). Kao jedina razlika između govora sjevernih i južnih Štoja pokazuje se nedostajanje nazalnosti u potonjem. Izuzetak je mjesto Jezero u kojem je prisutan nosni izgovor (Brabec 1973: 82-84).

Vlahi pripadaju štokavskoj govornoj skupini. Riječ je o ikavskom govoru s vrlo rijetkim ekavizmima. Mjesto naglaska slobodno je, a intonacijske opozicije ne mogu se ustvrditi tako da svaki slog u riječi može biti nositelj naglaska. Refleks praslavenskog *dj* ponekad se realizira kao *j*, a ponekad kao *dž*. Konsonantske skupine *stj'*, *skj'* realiziraju se kao u slučaju ostalih govora, najčešće kao *šč*, a samo su neki primjeri sa *št*. Najznakovitiji je prijelaz suglasnika *l* u vokal *a* u *l*-participu. Inače se suglasnik *l* zadržava na početku sloga, kao i suglasnik *v* na kraju sloga. U svim vlaškim govorima suglasnik *j* ispred samoglasnika prešao je u *dž*. U jednoj skupini govora zadržava se dočeto *m*, a u nekim ima adrijatizama (Neweklowsky 1995: 456-459).

4.2.2. Morfologija i tvorba riječi

Ono što je zajedničko svim gradišćanskohrvatskim govorima jest nepostojanje sinkretizma u dativu, lokativu i instrumentalu jednine imenske deklinacije, ali i nastavka *-a* u genitivu množine. Kad je riječ o imenskoj deklinaciji, postoje razlike među govorima (Neweklowsky 1995: 460).

Za pridjeve je karakteristično postojanje razlike između određenih i neodređenih oblika (*kratak/ kratki*) (*ibid.*).

Za glagole je karakteristično nepostojanje aorista i imperfekta, a kod prezentskih nastavaka u 3. licu množine često dolazi do izjednačavanja (*nosu/nosidu*, *imaju/imadu*, *pišu/pišedu*). Svršeni oblik glagola češće se koristi od nesvršenog te se upotrebljava za radnje koje se ponavljaju i koje su uobičajene, posebice u svezi s *tit/moć* (*ibid.*).

Govor Haca i Poljanaca, jedan od brojnijih govora u Gradišću, posebno se ističe različitim morfološkim karakteristikama. Što se tiče deklinacije, postoji dosta starina. Lokativ jednine imenica muškog roda može imati nastavak *-u* (*po svitu*, *pri žitku*) ili *-i* (*po žlibi*). Duga množina rijetko se javlja (*kumovi*, *svatovi*). U genitivu množine pojavljuju se nastavci *-i* (*već puti*, *uosam pari*) i *-ov* (*busuou*, *junakou*). Dativ množine ima nastavak *-om* koji može glasiti i *-uom* (*brigom* > *briguom*). U akuzativu jednine koristi se nastavak *-i* koji potječe od starog nastavka *-y* (*pinezi*, *ziet*). Lokativ i instrumental imaju isti nastavak *-i*. Iako je u svim gradišćanskohrvatskim govorima razvidna razlika između određenog i neodređenog vida pridjeva u nominativu, u ostalim padežima jasnoće nema. Utjecaj njemačkog jezika vidljiv je kod brojeva gdje se

jedinice umeću pred desetice (*dva tridieset, tri tridieset*). Neodređeni oblik uzima se u službu predikata (*trava je zelena, mliko je bijelo, uon je sladak*). Učestali oblici nekih glagola tvore se sa *-ievat* (*ručievat – ručujem*). Glagolski prilog sadašnji pojavljuje se s nastavkom *-e* (*side, klieče, lieže*) (Brabec 1973: 72-74).

Tvorba riječi u gradišćanskohrvatskom jeziku na određenom stupnju prati hrvatsku tvorbenu tradiciju, ali primjećuju se i tvorbeni modeli koji su karakteristični samo za gradišćanskohrvatski jezik.

Kad je riječ o tvorbi imenica, u gradišćanskohrvatskom jeziku neki su od sufiksa:

- *-(a)c/-l(a)c* (*pisac/pilac*)
- *-an* (*bradan*)
- *-an(a)c* (*poznanać*);
- *-ač* (*popisač*);
- *-ik/-nik* (*ulovljenik, umornik*);
- *-telj* (*vračitelj, zbuditelj*);
- *-jak* (*pohlepnjak, nenavidnjak*);
- *-ić* (*varošić*);
- *-ica* (*gajbica, kanarica*);
- *-ija* (*lakomija, norija, oholija*);
- *-ost* (*bedavost, zaostavnost*);
- *-išće* (*drvališće*) (Vulić 2020: 9-19)

Pri tvorbi pridjeva u gradišćanskohrvatskom jeziku, karakteristični su sufiksi:

- *-(a)n* (*školovan*);
- *-jen* (*zaostavljen*);
- *-en/-jen* (*turmen/črljen*);
- *-ni* (*vjetrni*);
- *-ev* (*uljev*);
- *ast* (*bučast*) (Vulić 2020: 23-24)

Karakteristična je i tvorba brojeva u gradišćanskohrvatskom jeziku: „glavni brojevi druge dekade u gradišćanskohrvatskim se govorima i u književnom jeziku izvode sufiksom *-najst* od glavnih brojeva druge dekade: *dvanaest*, *trinaest* itd. Njihovi redni brojevi imaju pridjevsku sklonidbu, npr. *u dvanajstu uru*“ (Vulić 2020: 24). U nekim slučajevima, pod utjecajem hrvatskog standardnog jezika, upotrebljavaju se inačice s *-naest* (*dvanaest dice*, *petnaest prašćicev*) (*ibid.*).

Promatrajući sufiksalsnu tvorbu glagola u gradišćanskohrvatskom jeziku, mogu se izdvojiti sufiksi:

- *-at(i)*: obično glagoli četvrtog razreda V. vrste (*snigat(i)*);
- *-evat(i)*: nesvršeni glagoli VI. vrste (*maševat*) (Vulić 2020: 24).

Vrlo često pojavljuju se primjeri prefiksalsne tvorbe, a neki su od karakterističnih prefiksa:

- *za-*: tvorba svršenih glagola od nesvršenih (*zaigrao*);
- *roz-*: prefiks posuđen iz slovačkog jezika (*rozajt se*) (Vulić 2020: 24-25).

Postoje i primjeri prefiksalsno-sufiksalsne tvorbe od imeničkih osnova. Neki su od primjera:

- *u-*, *-it(i)* (*upinezit*);
- *za-*, *-it(i)* (*zaveružit(i)*) (Vulić 2020: 25).

4.2.3. Sintaksa

U sintaksi postoji niz obilježja koja čine gradišćanskohrvatski posebnim u odnosu na standardni hrvatski jezik. Značajan je položaj riječi jer enklitike mogu stajati na početku rečenice (*ćeš pojt, je prošal, ćemo ju pitat*). Dativ, akuzativ i lokativ s oznakom mjesta mogu se pojaviti bez prijedloga (*došal je ednomu gospodinu, gremo krčmu, sam fabriki delala*). Najvažniji su sastavni veznici: *pak, pa, tr, i*; suprotni: *a, ali, neg-neg, ni, niti*. Najčešće su upitne čestice *jeli* i *ali*. Veznici su odnosnih rečenica: *ki, ča / što, kade*; vremenskih rečenica: *kada, kako, ko, dosek, donlek, dokle, dotle, prlje neg*; a uzročnih rečenica: *ar, aš, jer, kad, pokidob* (Neweklowsky 1995: 460).

Na primjeru govora Haca i Poljanaca vidljive su sljedeće sintaktičke posebnosti:

- *Uz zamjenice stoji, kao u kajkavskom, genitive pridjeva: tiu je ča dobruoga za jis (nešto dobro), veđ niečeš nikada takovoga ča učinjit.*
- *Prijedlog z, zi, zis upotrebljava se bez potrebe za kazivanje sredstva: z misečinu potkovan, z nožiem ga je, mlatimo zi cipuom.*
- *Upitna zamjenica kakou, kakova malo se upotrebljava jer je istiskuje germanizam ča za: ča to je za človika?*
- *Radnje koje su se u prošlosti ponavljale kazuju se pefektom od tit (htjeti) i infinitivom: stari ljudi sun am tili povidat da je uriedba na Esteraji bila čudna neg na Ugri: tri konje su tili naprieć; na kru je tiu plisniu bit. Ta osobina poznata je u okolici Karlovca.*
(Brabec 1973: 74-75)

4.2.4. Leksik

U rječniku gradišćanskohrvatskog jezika mogu se pronaći mnogobrojni leksemi koji potječu iz stranih jezika. Tako još iz vremena iseljavanja potječu romanske (*cima, čampa, frigati, gajba, jačka, karmine, pladanj, raca*) i orijentalne riječi (*bubrik, tamal, žep*). Iako bi bilo teško isključiti mađarski utjecaj na gradišćanskohrvatsku leksikologiju, broj mađarskih riječi ipak nije toliko velik, primjerice, *beteg, falat, hasan, jezero, pelda, tolovaj*. Od svih stranih utjecaja, najviše dominira njemački jezik, a mnoge od njemačkih posuđenica došle su u Gradišće iz stare domovine. Neki su od gradišćanskohrvatskih leksema karakteristični za kajkavski dijalekt, a inače ih nema u hrvatskom jeziku. Takvi su: *česati* (češljati), *česan* (češnjak), *krosna* (tkalački stol), *muka* (brašno), *škoda* (prijatelj) (Neweklowsky 1995: 460-461).

Vulić (1991) je proučavala je leksičke osobitosti hrvatskog jezika i jezika gradišćanskih Hrvata. Mnogim je primjerima opravdala naslov svog rada *Učimo hrvatski od gradišćanskih Hrvata*.

U hrvatskom jeziku riječ *aerodrom* gotovo je potpuno potisnula domaći oblik *uzletište*. Koristi se i oblik *zračna luka* koja je pak prevedenica engleskog izraza. Gradišćanski Hrvati, slično Slovencima, upotrebljavaju riječ *letilišće* ili *letališće*. U obje varijante praslavenski skup *stj'* dao je *šč*, a ne *št*. Tako gradišćanski Hrvati koriste riječi kao što su *skladišće, shodišće, igrališće, kupališće, Gradišće* i slično. Ono što Hrvati nazivaju *filtar* ili *filter*, u gradišćanskohrvatskom je *prečistač* (Vulić 1991: 5).

Posebnu pozornost treba posvetiti turcizmima. Riječ *jastuk* zabilježena je u više hrvatskih rječnika, dok taj termin gradišćanski Hrvati uopće ne poznaju. Umjesto *jastuk* upotrebljavaju *vankuš/vonkuš* ili *podglavača*. Poljanci u sjevernom Gradišću oko Željezna skloniji su hrvatskoj riječi *podglavača* koja samim izrazom odražava sadržaj imenice (Vulić 1991: 5-6).

Balkanski turcizam *karanfil* još je jedan općeprihvaćeni turcizam u hrvatskom jeziku. Taj turcizam u hrvatskom jeziku datira još iz 18. stoljeća. Umjesto njega, gradišćanski Hrvati koriste riječ praslavenskog podrijetla *klinčac*. *Ular* je također balkanski turcizam te je prilično udomaćen u hrvatskom jeziku, dok gradišćanski Hrvati zadržavaju domaću riječ *uglavnik*. *Krevet* je jedan od najudomaćenijih turcizama u hrvatskom jeziku, također potvrđen u 18. stoljeću. Hrvatska inačica *postelja* mnogo je manje zastupljena u upotrebi, a koriste je Gradišćanci pa su time ponovno izbjegli tuđu riječ. U gradišćansko-hrvatskom postoje dvije inačice *kreveta*, a to su *stelja* i *postelja*, dok je dječji krevet *steljica* (Vulić 1991: 6).

Balkanski grecizam *jeftin* općeprihvaćen je u hrvatskom jeziku sa svim svojim fonološkim varijantama i tvorbenim derivatima. Gradišćanski Hrvati ne poznaju ovaj grecizam te umjesto njega koriste izraz *kocjen* ili *lahak* (Vulić 1991: 7).

Iz upotrebe je izašla i stara hrvatska riječ praslavenskog podrijetla *plavca*, u deminutivu *plavčica*. Zabilježena je i u književnim djelima, primjerice *Moja plavca* Mavra Vetranovića. U gradišćansko-hrvatskom jeziku se, kao prijevodni ekvivalenti u hrvatskom književnom jeziku, za tu riječ navode *barka*, kao univerzalna mediteranska riječ te *lađica* i *čun* koje su praslavenskog podrijetla. Umjesto *taloga* koji je riječ standardnog hrvatskog jezika, gradišćanski Hrvati upotrebljavaju *dnišće* (Vulić 1991: 7-8).

Hrvati su njemačku riječ *Kindergarten* doslovno preveli i dobili *dječji vrtić*. Suprotno tomu, gradišćanski Hrvati upotrebljavaju svoj naziv *čuvarnica*. Ta riječ u gradišćansko-hrvatskom jeziku ima specifičan sadržaj i pokriva značenje riječi *dadilja* (Vulić 1991: 8).

4.3. (Trans)formacija jezičnog identiteta

Aleksandra Ščukanec (2012: 514) provela je istraživanje o (trans)formaciji identiteta gradišćanskih Hrvata. Cilj istraživanja bio je prepoznati kako gradišćanski Hrvati konstruiraju svoj manjinski identitet te kakav je njihov stav prema kulturi i jeziku manjinske zajednice kojoj pripadaju.

U istraživanju je sudjelovalo 12 ispitanika: sedam muškaraca i pet žena. Troje ispitanika pripada starijoj generaciji, dok su ostali pripadnici mlađeg naraštaja (Ščukanec 2012: 517).

Ščukanec navodi izolaciju kao glavni razlog uspješnosti gradišćanskih Hrvata u očuvanju jezika i identiteta. Gradišće je bilo izolirano područje i stanovnici su rijetko napuštali dom. Imali su svoje škole, radili kod kuće, osnivali grupe i zajednice koje su bile potvrda njihova identiteta. Modernizacija je uvelike promijenila to stanje. Hrvati su počeli odlaziti na posao u veće gradove, a njihova djeca pohađati školu na stranim idiomima. S obzirom na to, gradišćanski Hrvati doživjeli su promjene tipične za manjinske zajednice u drugoj ili trećoj generaciji (Ščukanec 2012: 518).

Ispostavilo se da većina ispitanika ima „dvostruki identitet“¹², to jest gradišćanskohrvatski i austrijski. Gradišćanskohrvatski vezan je za emotivni život ispitanika, a austrijski za svakodnevni život. Također, što je ispitanik mlađi, jači je austrijski identitet. Mnogi su ispitanici, ne razmišljajući o tome, prihvatili identitet svojih roditelja (Ščukanec 2012: 519-520).

Za većinu je ispitanika ustanovljena povezanost između jezičnog i etničkog identiteta, i to prema formuli: „govorim gradišćanskohrvatski, dakle ja sam gradišćanski Hrvat“. Zanimljivo je kako identitet može biti transformiran i retransformiran, to jest „revitaliziran“. Ščukanec (2012: 520-521) daje primjer osobe iz Gradišća koja je zaboravila materinski jezik, ali je kasnije pohađala tečajeve gradišćanskohrvatskog i hrvatskog standardnog jezika te se vratila svojim korijenima.

Svi ispitanici smatraju gradišćanskohrvatski materinskim jezikom, a neki su ispitanici naveli čak dva materinska jezika.¹³ Jedna je ispitanica izjavila da se osjeća sigurnije govoreći njemačkim jezikom jer je na tom jeziku stekla obrazovanje i može se lakše izraziti u svakoj situaciji (Ščukanec 2012: 521-522).

Kad je riječ o obitelji, većina ispitanika kod kuće govori gradišćanskohrvatskim jezikom. Iz njihovih odgovora jasno je da nije uvijek lako upotrebljavati taj idiom. Jedan je ispitanik izjavio da mu se djeca susreću s njemačkim jezikom u vrtiću pa su i kod kuće počeli govoriti njemačkim. Pritom je ispitanik objasnio da nastoji na dječja pitanja, postavljena na njemačkom, odgovoriti na gradišćanskohrvatskom jeziku. Većina ispitanika iskreno misle kako im

¹² Ovdje se misli na dvostruki etnički/nacionalni identitet.

¹³ To je slučaj apsolutnog bilingvizma.

gradišćanskohrvatski jezik ne može pomoći u karijeri te kako bi se trebali okrenuti „unosnijim“ jezicima (Ščukanec 2012: 523).

Također, većina ispitanika smatra da je obrazovni sustav pozitivno utjecao na očuvanje gradišćanskohrvatskog jezika, ali ističu i brojne probleme. Jedan je od najvećih problema status gradišćanskohrvatskog jezika u školama jer nije u svim školama i u svim vremenskim razdobljima bio obvezan predmet. Neki su ispitanici naveli dobra iskustva s nastavom na gradišćanskohrvatskom jeziku, dok su neki istaknuli kako je nastava bila prilično nekvalitetna (Ščukanec 2012: 524-526).

Kako u prilog asimilaciji u velikoj mjeri ide modernizacija života, otvorenim ostaje pitanje hoće li gradišćanski Hrvati uspjeti očuvati svoj identitet u sljedećim generacijama.

5. KULTURA I NAKLADNIŠTVO GRADIŠĆANSKIH HRVATA

5.1. Kulturno osvješčivanje

Kulturno osvješčivanje gradišćanskih Hrvata počelo je u drugoj polovici 19. stoljeća kad su osvijestili potrebu za kulturnim institucijama kako bi što bolje odgajali Hrvate na gradišćanskom području (Benčić 1973: 45). Također, pod pojmom *odgoja* misli se na zaštitu kulturnog identiteta izloženog asimilatorskim opasnostima pa je na temelju toga nastala krovna kulturna institucija – *Hrvatsko kulturno društvo* (HKD). Ova je institucija osnovana 1921. godine „kada su Ugri bili pripravnici, da dadu sva prava manjinama samo da se ne otcijepe“. Zbog suprotstavljenih stavova o kulturnoj suradnji sa starom domovinom, HKD je drugi put utemeljen 1929. godine. U drugom je pokušaju veliku ulogu odigrala iznadstranačka organizacija *Hrvatske novine* (Vranješ-Šoljan 2005: 120-121), kao i mladi intelektualci L. Karall, R. Klaudus i I. Horvat (Benčić 1973: 45). Ipak, političke su prilike u narednim godinama utjecale na rad društva. U to vrijeme, Hrvati u Austriji pokušavali su se „probiti“ u politici. Tako je Hrvatska stranka težila očuvanju kulturne veze sa starom domovinom s ciljem privrednog i društvenog probitka, a kad nije dobila dovoljno glasova, Hrvati su se priključili drugim austrijskim političkim strankama i ponovno s ciljem očuvanja narodnih interesa (*ibid.*).

Velik je uspjeh HKD postigao s tzv. *Hrvatskim knjižnicama* koje su se počele osnivati 1932. godine. U tim je bibliotekama prikupljen velik broj hrvatskih knjiga koje su bile ponuđene hrvatskom narodu. Iste su se godine u kulturni rad uključili i zagrebački krugovi, a u početku je utjecajno bilo *Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata*. U Drugom svjetskom ratu te su veze oslabile (Benčić 1973: 46).

HKD je imao oko četiri tisuće članova, a osim članarina, financirao se iz proračunskih sredstava namijenjenih manjinskom programu. Važno je napomenuti kako je financiranje uvelike ovisilo o političkoj stranci koja je bila na vlasti (Vranješ-Šoljan 2005:144).

Godine 1948. osnovan je *Hrvatski akademski klub* (HAK) zalaganjem gradišćansko-hrvatskih studenata i njihova mentora Frica Bitingera. Klub je imao različite zadaće: organizaciju diskusija, predavanja, tečajeva, ali i zabava za studente. Njihov je program podsjećao na program srednjoškolskog udruženja *Kolo* koje je za cilj imalo promicati hrvatsku manjinu pred austrijskom javnosti (Vranješ-Šoljan 2005: 147-148).

Zahtjevi osnivača HAK-a bili su:

- „ što savršenije naučiti književni jezik i upoznati hrvatsku kulturu, a uz to potpuno usvojiti znanja iz svoje struke
- znanjem i sposobnostima učvršćivati ugled naroda i tako dizati narodnu svijest
- otkloniti osjećaj manje vrijednosti i pokrenuti narod s kritične točke očaja”

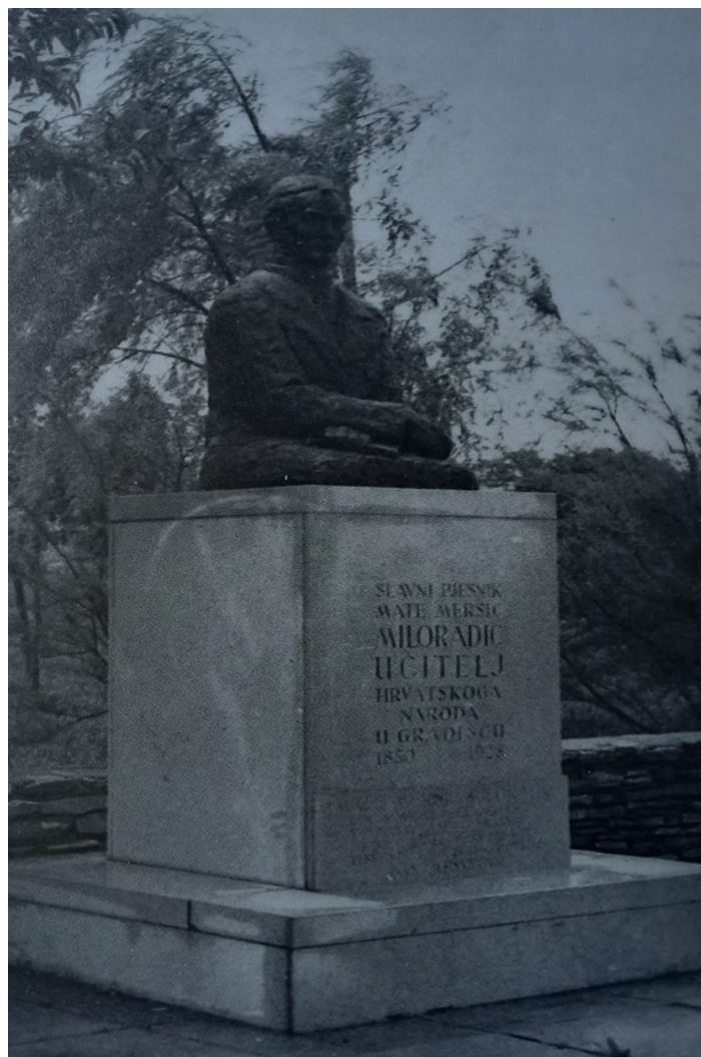
(Benčić 1973: 49).

Počeci djelovanja HAK-a vezani su uz organizacijske teškoće, najviše zbog malog broja studenata. Tek nakon 1954. godine, HAK je, zbog povoljnijih okolnosti organizirao tribine na različite teme, pružajući studentima priliku za slušanje istaknutih znanstvenika (Vranješ-Šoljan 2005: 148). Važno je istaknuti da HAK nije bio povezan ni s jednom političkom strankom, već je saveznika tražio u narodu. Upravo je to bila velika novost jer je u prošlosti društvena elita ovisila o velikim političkim strankama (Vranješ-Šoljan 2005: 149).

Važna je bila 1973. godina kad je HAK ostvario najveći uspjeh organiziranjem međunarodnog znanstvenog simpozija *Symposion Croaticon* u Beču, povodom 25. obljetnice Kluba. Cilj simpozija bio je znanstvena analiza pozicije hrvatske manjine s raspravom o međunarodnim modelima za rješavanje manjinskog pitanja i njihove primjene u Austriji. Njihova nastojanja nisu urodila plodom pa su se hakovci 1978. godine odlučili peticijom obratiti sudionicima

Konferencije za sigurnost i suradnju. Između ostalog, istaknuli su pitanje neriješenog manjinskog školstva. Slična inicijativa javila se i 1981. godine, a manjinsko pitanje izgubilo je značaj ulaskom Austrije u Europsku uniju 1995. godine. Ipak, članovi HAK-a i u 21. stoljeću potiču na dobre odnose austrijskog i gradišćanskohrvatskog društva (Vranješ-Šoljan 2005: 150).

U međuratnom razdoblju pučko kazalište u Gradišću doživjelo je velik uspon, a ta se tradicija nastavila i u narednim godinama, iako je poslije iščeznula. Nositelji kazališnih aktivnosti uglavnom su bili učitelji i svećenici. Osnivači pučkog kazališta bili su M. Meršić stariji (Slika 8.) i M. Meršić mlađi, a njima su se priključili I. Horvat, f. Sučić, A. Blazović i drugi. Pučke igre održavale su se svako nekoliko godina, kao i predavanja učitelja za mladež i odrasle (Benčić 1973: 50).

Slika 8. Frakanava: Spomenik Mati Meršiću Miloradiću
(Benčić 1973: 101)

5.2. Nakladništvo

Hrvati su od naseljavanja u Gradišće pokušavali ostvariti kontakt sa starom domovinom preko pisanih vijesti, knjiga i molitvenika te su tako vremenom stvarali svijest o potrebi izdavačke djelatnosti u novoj domovini. Nakladništvo je procvat doživjelo tek u drugoj polovini 19. stoljeća kad se štampaju udžbenici, vjerske knjige i kalendari namijenjeni širem sloju puka (Emrich 1973: 111).

Prvi kalendar gradišćanskih Hrvata bio je *Kerstjansko-Katolicsanszki Kalendar*, a izašao je 1864. godine. Njegov je glavni urednik bio Gašpar Glavanić koji je želio približiti gradišćanskohrvatski književni jezik hrvatskom književnom jeziku, ali bez uspjeha (Emrich 1973: 111).

Godine 1909. Martin Meršić stariji shvatio je značenje izvornog izdavaštva gradišćanskih Hrvata pa je sazvaio intelektualce u Šopron na dogovor o izdavanju novina na hrvatskom jeziku. Unatoč financijskim i jezičnim poteškoćama, Meršiću se odazvao velik broj suradnika. Od 1. siječnja 1910. godine novine su izlazile pod imenom *Naše novine*. Prvi broj imao je 1226, a drugi 2100 pretplatnika. Novine su informirale narod o političkim, kulturnim i gospodarskim zbivanjima u zemlji i u svijetu s ciljem čuvanja narodne svijesti i zaštite od stranih utjecaja (Emrich 1973: 111-112). *Naše novine* formirane su kao tjednik s podnaslovom *Društveni, gospodarski i zabavni list*. Izlazile su do 1922. kad je, zbog političkih razloga, izdavanje lista prešlo u Austriju. Novine su od početka bile oslobođene svakog političkog utjecaja: „Naše novine ne ćedeu bit političke jer je politika nezahvalno poslovanje, ljude razdilja, jedne na druge nahuska, nepreteljstvo gaji”. Program, na koji je najviše utjecao Meršić, sročen je u formi kratkog pisma: „Evo sam kod vas prvi put. Pustite me ne neg va hižu, neg iv a serce. Bit ću vam ja veran pretelj. Z Bogom – dosljen se opet vidimo, i nigdar ne razdružimo. Z Bogom! Urednik i njegovi pomagači.” (Vranješ-Šoljan 2005: 95)

Godine 1923. Martin Meršić stariji, zajedno sa svojim suradnicima započinje s izdavanjem tjednika *Hrvatske novine*. Geslo novina glasilo je: *Sloga je moć*. Cilj je bio ujedinjenje svih gradišćanskih Hrvata bez ikakvih stranačkih politika te informiranje naroda o važnim zbivanjima. Iako je zamisao bila dobra, novine nisu ostale neovisne, već su se uskoro počele naslanjati na Kršćansko-socijalnu stranku. U vezi s tim, pokrenut je i socijaldemokratski list pod imenom *Naš glas* koji je prestao izlaziti ukidanjem Socijaldemokratske stranke. Poslije 1921. godine uz novine je redovito izlazio i kalendar, a posljednji broj izašao je 1942. godine

(Emrich 1973: 112-113). *Hrvatske novine* su u 45 godina izlaženja uspjele postići glavno sredstvo informiranja. Unatoč svim poteškoćama u vremenu izlaženja, novine su uspjele „na zadivljujuć način sačuvati vjerodostojnost i vlastiti stav koji su gradišćanski Hrvati prepoznali” (Vranješ-Šoljan 2005: 145).

Godine 1947. s izdavanjem počinje tjednik *Naše selo*, pod vodstvom profesora Rudolfa Klaudusa, ali ne zadugo jer su počele pripreme za izdavanje novog tjednika koji bi nastavio tradiciju *Hrvatskih novina* (Emrich 1973: 113).

Također 1947. godine, važno je bilo osnivanje *Hrvatskog nakladnog društva* (HND). Njegova je uloga bila tiskanje novina na hrvatskom jeziku kako bi se popunila praznina zbog prestanka izlaženja *Hrvatskih novina*. Društvo je iste godine počelo izdavati list pod imenom *Naš tajednik*, s podnaslovom *Neodvisni glasnik gradišćanskih Hrvatov*. Po podnaslovu tog lista vidi se stalna želja izdavaštva za neovisnim radom. List je poručio čitateljima: “neka svaki pripada stranki, koji želji, ali neka nijedan na našem ognju ne vari svoju stranačku juhu”. Ni u slučaju tog lista neovisnost nije sačuvana jer je u raspravi o manjinskim pitanjima list podržao stavove Austrijske narodne stranke. HND je 1960. godine promijenio ime u *Hrvatsko štamparsko društvo*. Društvo je i danas aktivno te, između ostalog, izdaje kalendar *Gradišće*, beletristiku i druge knjige na hrvatskom jeziku (Vranješ-Šoljan 2005: 144-145).

Nakon Drugog svjetskog rata proširena je izdavačka djelatnost izdavanjem tjednih novina pod imenom *Naša Domovina*, kao i kalendara *Ognjišće*. Nažalost, njihovo izdavanje nije dugo trajalo, a moguć je razlog tomu što novine i kalendar nisu imali isto političko izvorište (Emrich 1973: 114). Osim tjednih novina, 1946. godine pokrenut je *Crikveni glasnik Gradišća*. Taj je list imao i dva priloga za mlade: *Naš dom* i *Ditinstvo po Jezusu* (Vranješ-Šoljan 2005: 145), a 1957. godine gradišćanskohrvatski studenti pokrenuli su časopis *Glas* koji se bavio kulturnim, političkim, književnim i društvenim pitanjima. Kasnije je preimenovan u *Novi Glas* (Emrich 1973: 114). Dvomjesečni časopis *Mladost* pojavio se 1953. godine, a izdavač je želio proširiti zanimanje za književni jezik, dok je 1961. godine izdan časopis *Naša zora* koji je imao zabavnu i poučnu svrhu za sve slojeve naroda (Vranješ-Šoljan 2005: 146-147).

Od 1967. godine *Hrvatsko štamparsko društvo* izdaje po jednu knjigu, a iste je godine izdan književni natječaj za kategorije: “povijesnog romana o borbi Hrvata protiv Turaka, novela koja bi obradila naše odnose sa starom domovinom i različite priče za djecu, narodne ili srodne narodima” (Emrich 1973: 115-116). Usto, natječaj je odredio određene uvjete za prijavu i neka pravila:

- „pisac mora pripadati gradišćanskim Hrvatima
- djelo ne smije biti već objavljeno i mora biti pisano u gradišćanskom dijalektu
- HšTD ima pravo da odštampa i prodaje nagrađeno djelo bez dalje nagrade ili odštete u roku od dvije godine od podjele nagrade” (Emrich 1973: 116).

S obzirom na sve izneseno, može se zaključiti o supostojanju dvostrukog procesa u povijesti gradišćanskog novinstva. Prvi proces predstavlja „postupni socijalni uspon Hrvata kojima tradicionalno novinstvo više ne uspijeva osigurati moderno informiranje”, a drugi je proces vezan uz „prilagođavanje duhu vremena koje ima sve manje dodira s vizijom promicanja tradicionalnog poroditeljskog kulturnog djelovanja” (Vranješ-Šoljan 2005: 147).

6. ZAKLJUČAK

Identitet se može definirati na različite načine te se o njemu može i različito promišljati s obzirom na kontekst u kojem se promatra i koji ga, dakako, definira. Postoji čitav niz identiteta koji se međusobno prožimaju i time postaju važna stavka svakog drugog identiteta. S obzirom na već spomenuta određenja manjine, kao važne stavke u integraciji ali i očuvanju identiteta pokazuju se obrazovni sustav i državne institucije koji ugovorima i sporazumima jamče manjinska prava.

Hrvatska manjina u Gradišću jedna je od najvitalnijih hrvatskih manjina te je gotovo jedina preživjela zajednica Hrvata iseljena u 16. stoljeću. Riječ je o autohtonoj manjini jer je izvorno i trajno vezana uz teritorij na kojem se nalazi. Zbog turskih prodora na područja tadašnje Hrvatske, Hrvati su iseljavali i nastanili se u austrijskoj pokrajini Gradišće. Njihovo se naseljavanje može promatrati u trima razdobljima, a samo je iseljavanje trajalo od početka 16. do prve polovice 17. stoljeća. Dolaskom na novo tlo, Hrvati su bili izloženi izazovima s kojima se trebalo suočiti jer povratak u Hrvatsku nije ni bio moguć. Velikom broju iseljenika u prilog nije išao društveni sloj kojem su pripadali pa su na različite načine morali pronalaziti rješenja kako bi se uspješno nastanili. Također, društvene i gospodarske prilike nisu im olakšavale integraciju u društvo. Ipak, ohrabrujuća je činjenica da ni u 21. stoljeću nije došlo do potpune asimilacije, što se može izdvojiti kao jedan od dokaza da gradišćanski Hrvati ne žele izgubiti svoj identitet, a u čijem očuvanju uvelike pomažu vjera i školstvo. Gradišćanski Hrvati ni pod

prisilama nisu zatajili svoj vjerski identitet te su se, unatoč stalnim mađarskim i njemačkim asimilatorskim snagama, godinama borili za to da im djeca u školi uče i hrvatski ili gradišćansko-hrvatski jezik.

Književni je jezik još jedno područje u nizu gdje su se gradišćanski Hrvati opirali stranim utjecajima. Poseban utjecaj hrvatskog jezika i književnosti vidi se u 17. i 18. stoljeću u nabožnim djelima, ponajprije u molitvenicima koja su objavljivana u kontinuitetu s ciljem uspostave književnojezične norme.

Dijalektološka karta Gradišća pokazuje postojanje pet skupina govora, od kojih je najzastupljeniji čakavsko-ikavsko-ekavski govor s djelomičnim regresivnim pomakom naglaska. U svim skupinama govora razvidni su utjecaji hrvatske dijalektologije, što je najprije vidljivo u fonološkom sustavu. Kad je riječ o leksičkom sloju, pokazalo se da hrvatski standardni jezik sadrži više stranih riječi nego gradišćansko-hrvatski jezik, što se moglo i očekivati jer je izloženiji utjecaju drugih jezika, a danas najviše engleskoga koji nerijetko i sam posreduje neke internacionalizme. Kulturna i izdavačka djelatnost gradišćanskih Hrvata razvila se u 19. stoljeću te su upravo kulturna društva, manifestacije i stručni skupovi pokazali sklonost umjetničkim, tradicionalnim i intelektualnim vrijednostima.

Iako njihov broj s godinama opada, gradišćanski Hrvati nisu izgubili svoj gradišćansko-hrvatski identitet. S obzirom na globalizacijske promjene, veću pokretljivost stanovništva i moderan način života, sljedeća će desetljeća pokazati koliko dugo gradišćanski Hrvati mogu i uspijevaju održ(av)ati svoj identitet i hoće li ga uspjeti prenijeti svojim potomcima. Dakako, to ne ovisi samo o njima, nego i o njihovim nasljednicima, ali i o ukupnom društvenom kontekstu i većinskoj zajednici koja ga hotimično modificira tako da ni u jednom trenutku i ni na koji način ne ugrozi svoj društveni i politički status.

Sažetak

SOCIOLINGVISTIČKI POGLED NA HRVATSKU AUTOHTONU MANJINU U GRADIŠĆU/BURGENLANDU

Identitet je fenomen koji se u društveno-humanističkim znanostima određuje kao "čin poistovjećivanja", a svaka osoba nizom identiteta pokazuje što ona jest. Tom se analogijom govor o identitetima može nastaviti na govor o manjinama. Manjina može postojati samo u odnosu na većinu, a važno je da u tom odnosu dobije svoja prava i obveze. Jedno od njih je i pravo na uporabu vlastita jezika u odgovarajućim komunikacijskim situacijama. Gradišćanski Hrvati jedna su od najznačajnijih hrvatskih nacionalnih manjina. Početak iseljavanja najviše obilježava 16. stoljeće kada turske prijetnje postaju svakodnevne na teritoriju današnje Hrvatske. Na novom tlu gradišćanski Hrvati susreli su se s problemima naseljavanja, a poslije toga i s asimilacijom i integracijom. Mađarski i njemački utjecaji bili su njihova svakodnevica. Snažno su cijenili katolicizam koji je za njih bio misaoni fenomen i putokaz za očuvanje identiteta. Također, jako su se zalagali za školski sustav s nastavnim gradišćanskohrvatskim jezikom. U 19. stoljeću gradišćanski Hrvati napreduju u oblikovanju književnog jezika te se zalažu za dodir gradišćanskohrvatskog i hrvatskog književnog jezika. Govorna stvarnost je raznolika. Na gradišćanskom području postoji pet skupina govora. Ipak, prevladava čakavski ikavsko-ekavski govor koji se u nekim stavkama podudara, a u nekim odstupa od čakavskog govora hrvatskog jezika. Isto ne vrijedi za leksički sloj koji, u odnosu na hrvatski jezik, sadrži prilično manji broj riječi stranog podrijetla. Kulturna i nakladna djelatnost postigla je tijekom 19. i posebno u 20. stoljeću zavidne rezultate u organiziranju kulturnih i znanstvenih manifestacija te izdavanja tiskovina.

Ključne riječi: manjina, identitet, kultura, dvojezičnost, gradišćanski Hrvati

Summary

SOCIOLINGUISTIC VIEW OF THE CROATIAN AUTOCHTHONOUS MINORITY IN GRADISCE/BURGENLAND

Identity is a phenomenon defined in the social and humanistic sciences as an "act of identification", and every person shows what they are through a series of identities. With that analogy, the talk about identities can be continued with the talk about minorities. The minority can only exist in relation to the majority, and it is important that it obtains its rights and obligations in that relation. One of them is the right to use own language in appropriate communication situations. The Burgenland Croats are one of the most important Croatian national minorities. The beginning of emigration is mostly marked by the 16th century when Turkish threats became daily on the territory of today's Croatia. On the new soil, the Burgenland Croats faced problems of settlement, and later also with assimilation and integration. Hungarian and German influences were their everyday life. They strongly appreciated Catholicism, which for them was a thought phenomenon and a guide for preserving their identity. Also, they strongly advocated for a school system with the Croatian language of instruction. In the 19th century, the Burgenland Croats made progress in the formation of the literary language and advocated the touch of the Burgenland-Croatian and Croatian literary languages. Speech reality is diverse. There are five speech groups in the Burgenland area. Nevertheless, the Chakavian ikavian-ekavian speech prevails, which in some points coincides with, and in others differs from, the Chakavian speech of the Croatian language. The same does not apply to the lexical layer, which, compared to the Croatian language, contains a rather smaller number of words of foreign origin. During the 19th and especially in the 20th century, cultural and publishing activities achieved enviable results in organizing cultural and scientific events and publishing publications.

Key words: *minority, identity, culture, bilingualism, Burgenland Croats*

Literatura

- Adamček, Josip (1995). Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 13-30.
- Altaras Penda, Ivor (2005). Identitet kao osobno pitanje. *Revija za sociologiju* 36, 1-2, 55-62.
- Anonimus 2013. *Predsjednik Vlade Milanović s gradišćanskim Hrvatima: Vlada će pomoći koliko može*. Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/vijesti/predsjednik-vlade-milanovic-s-gradiscanskim-hrvatima-vlada-ce-pomoci-koliko-moze/10919>, pristupljeno: srpanj 2024.
- Anonimus 2013-2024. Gradišćanski Hrvati. *Hrvatska enciklopedija*. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gradiscanski-hrvati>, pristupljeno: srpanj 2024.
- Anonimus 2024a. *Hrvatska manjina u Republici Austriji*. Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-manjina-u-republici-austriji/737>, pristupljeno: srpanj, 2024.
- Anonimus 2024b. Croats of Burgenland in Austria. Minority Rights Group. Dostupno na: <https://minorityrights.org/communities/croats-of-burgenland/>, pristupljeno: srpanj 2024.
- Banjavčić, Mirela i Erdeljac, Vlasta (2009). Višejezičnost i identitet. *Monitor ISH* 9 (1), 7-34.
- Benčić, Nikola (1973). Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra. U: Črnja, Z. i sur. (ur.). *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb: Čakavski sabor, 41-61.
- Benčić, Nikola (1995a). Pismo i književnost. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 248-276.
- Benčić, Nikola (1995b). Razvoj vjerskog života. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 199-232.
- Blažević, Branka; Rončević, Marina i Šepić, Tatjana (2007). Etnicitet, identitet i jezik kao čimbenici očuvanja kulturnoga naslijeđa naroda. U: Granić, J. (ur.). *Jezik i identiteti*. Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 51-59.
- Brabec, Ivan (1973). Hrvatski govori u Gradišću. U: Črnja, Z. i sur. (ur.). *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb: Čakavski sabor, 61-90.
- Breu, Josef (1995). Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 43-104.

- Brozović, Dalibor (1998). Etničnost i jezik. U: Čičak-Chand, R. i Kumpes, J. (ur.). *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti (IMIN)-Jesenski i Turk-Hrvatsko sociološko društvo, 170-182.
- Bugarski, Ranko (2010). *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko (2016). *Jezici u potkrovlju*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Crnić-Grotić, Vesna (2019). Obveza zaštita manjina od Kopenhagena do danas. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske X* (1), 51-63.
- De Benoist, Alain. 2014. Što je to identitet?. *Vijenac* 526. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/526/sto-je-to-identitet-23182/>, prsitupljeno: srpanj 2024.
- Emrich, Štefan (1973). Izdavačka djelatnost. U: Črnja, Z. i sur. (ur.). *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb: Čakavski sabor, 111-116.
- Granić, Jagoda (2007). Identitet na granici. U: Granić, J. (ur.). *Jezik i identiteti*. Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 195-206.
- Granić, Jagoda (2013). Diglosija i dinomija vs. bilingvizam i bikulturalizam. U: Gudurić, S. i Stefanović, M. (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/1*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 35-44.
- Granić, Jagoda (2014). Jezična politika: nacionalni i europski identitet u vremenu i prostoru. U: Gudurić, S. i Stefanović, M. (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III/1*. Novi Sad: Filozofski fakulte, 33-43.
- Granić, Jagoda (2015). The real relationship of language majorities and minorities. In: Cergol Kovačević, K. i Udier, S. L. (ur.). *Multidisciplinary Approaches to Multilingualism*. Frankfurt a/M-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien: Peter Lang Edition, 143-158.
- Granić, Jagoda (2017). The European Identity Crisis and the Promotion of Linguistic Diversity. In: Ureland, S. & Sočanac, L. (eds.). *Glottogenesis and Language Conflicts in Europe*. Studies in Eurolinguistics, Vol. 10. Berlin: Logos Verlag Berlin, 91-109.
- Granić, Jagoda (2022). Ideologija standardnog jezika i nova vernakularizacija. U: Gudurić, S.; Dražić, J. i Stefanović, M. (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru X/2*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 521-529.
- Grbić, Jadranka (1994). *Identitet, jezik i razvoj: istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

- Grbić, Jadranka (2004). Jezični procesi, identitet i globalizacija. *Narodna umjetnost* 41 (2), 235-253.
- Gvozdanović, Jadranka (2010). Jezik i kulturni identitet Hrvata. *Kroatologija* 1 (1), 39-56.
- Hadrovics, Laszlo (1995). Povijest gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 465-485.
- Hall, Stuart (2001). Kome treba identitet? *Reč* 64 (10), 215-233.
- Hamers, Josiane F. i Blanc, Michel H. A. (2000). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holjevac, Željko (2005). Naselja gradišćanskih Hrvata u zapadnoj Mađarskoj na katastarskim planovima iz 1857. godine. *Ekonomska i ekohistorija* 1 (1), 63-84.
- Holjevac, Željko (2011). Identitet gradišćanskih Hrvata: korijeni i perspektive. *Dve domovini. Two homelands* 33, 141-145.
- Jelaska, Zrinka (2005). Materinski, drugi, strani i ostali jezici. U: Jelaska, Z. (ur.). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 24-39.
- Jelić, Tomislav (1998). Gradišćanski Hrvati u kotaru Gussing. *Geoadria* 3 (1), 65-79.
- Kalanj, Rade (2010). Identitet i politika identiteta (politički identitet). *Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo*, 117-133.
- Katičić, Radoslav (1969). Književni jezik. *Jezik* 17 (4), 97-105.
- Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka (2005). Hrvatski nastavni jezik i dvojezično školstvo gradišćanskih Hrvata u Austriji počevši od godine 1921. *Croatica et Slavica Iadertina* 1 (1.), 61-76.
- Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka (2006). Hrvatski nastavni jezik u Gradišću u školsko-političkome kontekstu. *Lahor* 1 (1), 27-35.
- Kinda-Berlaković, Zorka (2011). Razvojni put književnog jezika gradišćanskih Hrvata do regionalnog hrvatskog standardnog jezika. *Croatica et Slavica Iadertina* 7/2 (7), 377-387.
- Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka (2017). Razlike u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima sjevernoga i srednjega Gradišća. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 21, 163-176.
- Knezović, Marin (2018). Europa – spas ili prokletstvo hrvatskih manjinskih zajednica? *Dijasporski i nacionalno manjinski identiteti: migracije, kultura, granice, države*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 479-489.
- Mićanović, Krešimir (2004). Standardni jezik i razgraničavanje jezika. *Fluminensia* 16 (1-2), 95-104.

- Neweklowsky, Gerhard (1995). Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 431-464.
- Perić Kaselj, Marina i Škiljan, Filip (ur.) (2018). *Dijasporski i nacionalno manjinski identiteti: migracije, kultura, granice, države*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Petričušić, Antonija (2013). Ravnopravna službena uporaba jezika i pisma nacionalnih manjina. Izvori domaćeg i međunarodnog prava. *Zagrebačka pravna revija* 2 (1), 11-39.
- Petrović, Duško (2006). Anatomija identiteta: Teorijsko problematiziranje identiteta. *Etnološka istraživanja* 11, 209-233.
- Pranjковиć, Ivo (2007). Glavne sastavnice hrvatskoga jezičnog identiteta. U: Granić, J. (ur.). *Jezik i identiteti*. Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 487-495.
- Radenović, Sandra (2006). Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja. *Filozofija i društvo* 31, 221-237.
- Raduški, Nada (2021). Multikulturalizam kao okvir za očuvanje jezika i pisma nacionalnih manjina u Srbiji. Zbornik radova Međunarodne znanstveno-stručne konferencije *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 742-754.
- Skutnabb-Kangas, Tove (1981). *Bilingualism Or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Supek, Olga (1989). Etnos i kultura. *Migracijske i etničke teme* 5 (2-3), 145-153.
- Suppan, Arnold (1983). Gradišćanski Hrvati. Integracija i asimilacija u 20. stoljeću. U povodu 450. godišnjice doseljenja. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 16 (1), 5-44.
- Ščukanec, Aleksandra (2011). *Njemačko-hrvatski jezični dodiri u Gradišću*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.
- Ščukanec, Aleksandra (2012). (Trans)formiranje identiteta u hrvatskoj zajednici u Gradišću. *Jezikoslovlje* 13 (2), 513-532.
- Šimundža, Drago (1987). Gradišćanski Hrvati. *Crkva u svijetu* 22 (1), 77-81.
- Škiljan, Dubravko (2002). *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Tobler, Felix (1995). Povijesne snage. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 31-42.

- Tobler, Felix i Seedorf, Johann (1995). Školstvo od 16. stoljeća do 1921. g. U: Kampuš, I. (ur.). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 233-247.
- Tomaić, Tatjana (2016). Nacionalni identitet kroz kolektivno sjećanje i jezik. *Identiteti-kulture-jezici* 2.1, 113-130.
- Tošović, Branko i Wonisch Arno (2012). *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika*. Zagreb: Izvori.
- Ujević, Mate (1934). *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb: Tiskara narodne prosvjete.
- Valentić, Mirko (1973). Novija povijest Gradišćanskih Hrvata. U: Črnja, Z. i sur. (ur.). *Gradišćanski Hrvati*. Zagreb: Čakavski sabor, 15-40.
- Valentić, Mirko (1977). Obilježja povijesnog razvitka Gradišćanskih Hrvata. *Časopis za suvremenu povijest* 9 (1), 95-107.
- Valentić, Mirko (1990). Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 17, 37-50.
- Vranješ-Šoljan, Božena (2005). *Gradišćanski Hrvati: između tradicije i suvremenosti*. Zagreb: Educa.
- Vulić, Sanja (1991). Učimo hrvatski od gradišćanskih Hrvata. *Jezik* 39 (1), 4-10.
- Vulić, Sanja (2020). Tvorbeno motivirane riječi u suvremenim gradišćanskohrvatskim književnim djelima. *Čakavska rič* XLVIII (1-2), 9-31.
- Wardhaugh, Ronald (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell.

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/ica: MARIO TOPIĆ

Naslov rada: SOCIOLINGVISTIČKI POGLED NA
HRVATSKU AUTOHTONJU MANDINU U GRADIŠĆU/BURGENLANDU

Znanstveno područje i polje: FILOLOGIJA, KROATISTIKA

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
IZV. PROF. DR. SC. JAGODA GRANIĆ

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
IZV. PROF. DR. SC. TKNJA BREŠAN ANČIĆ
IZV. PROF. DR. SC. JAGODA GRANIĆ
DOC. DR. SC. ENI BULJUBAŠIĆ

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22)).

Split, 23. 9. 2024.

Potpis studenta/studentice: Mario

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.

Obrazac A.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja MARIO TOPIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice HRVATSKOG ^{FILOZOFIJE I} JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 23. 9. 2024.

Potpis

